



The Relationship between Buying and Selling Coins and Foolish Transactions from the Perspective of Imami Fiqh

Javad Soltanifard¹ 

1. Department of Fiqh and Private Law, Shahid Moteahari University, Tehran, Iran. Email: j.soltanifard@motahari.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received

17 September 2023

Received in revised form

21 November 2023

Accepted

16 December 2023

Available online

22 December 2025

Keywords:

safih,
foolish transaction,
transactions of the legally
incompetent,
coin,
cryptocurrency

ABSTRACT

A foolish transaction is a transaction made by a legally competent person but regarded by custom as lacking economic proportionality between the countervalues and lacking a rational purpose. It is therefore not a transaction ordinarily undertaken by rational people. The notion of a foolish transaction, distinct from a transaction by a legally incompetent person, is a relatively recent issue in fiqh and law and is disputed with respect to validity. Coins, as a new form of digital asset, have become important in global economic exchange but raise questions concerning their fiqhi and legal nature. One objection is that coin transactions are foolish and therefore void. This article, using a descriptive-analytical method, clarifies the concept of foolish transactions, distinguishes it from transactions by incompetent persons, and evaluates whether coin transactions fall under that category. The findings show that foolishness in a transaction is relative, that a personal rational purpose may remove the transaction from that category, and that the main criteria for foolishness - absence of property status, rational benefit, ownership, deliverability, or determinacy - are not established in coin transactions.

Cite this article: Soltanifard, J. (1404). The Relationship between Buying and Selling Coins and Foolish Transactions from the Perspective of Imami Fiqh. *Studies of Islamic Jurisprudence and Basis of Law*, 20(2), 205-240. <https://doi.org/10.22034/fvh.2024.16956.1834>



© Author(s) retain the copyright. Publisher: Al-Mustafa International University.
DOI: <https://doi.org/10.22034/fvh.2024.16956.1834>

Introduction

In Imami fiqh and Iranian civil law, foolishness is one ground of legal incapacity and refers to the lack of rational ability to manage property. Alongside transactions by legally incompetent persons, jurists have discussed foolish transactions carried out by competent persons but lacking rational economic purpose. The rise of digital assets such as coins has generated questions about their nature and the ruling on their exchange. Some have argued that buying and selling coins is foolish and therefore void. The study asks whether, even if foolish transactions are void, coin transactions can be classified as such.

Methodology

The research is descriptive-analytical and library-based. It studies Imami fiqh sources from early and contemporary periods and relevant legal materials. It reconstructs the concepts of the legally incompetent transaction and the foolish transaction, identifies criteria for foolishness, and then compares those criteria with the features of coin transactions.

Literature Review

Discussions of foolish transactions appear sporadically in Imami fiqh texts from the time of Shaykh Tusi and were developed more fully in later works. Research on cryptocurrencies has generally focused on property status, gharar, or related issues. The specific relationship between coin transactions and foolish transactions has received little independent analysis.

Findings

A foolish transaction is one in which economic proportionality between the countervalues is customarily absent and no rational purpose exists, even if the parties are legally competent. Jurists differ over its validity. The study emphasizes that the description is relative. A rational personal purpose, or circumstances of time and place, may remove a transaction from the category of foolishness. Coin transactions do not lack property status or rational benefit: they have real supply and demand, exchange value, and economic functions such as secure and low-cost transfer. They can be owned through mining or purchase, transferred through blockchain systems and reputable exchanges, and specified by price and amount at the moment of exchange. Lack of conventional backing and price volatility do not by themselves prove foolishness.

Discussion

Even if one accepts the invalidity of foolish transactions, applying that label to coin transactions is difficult. The principal criteria of foolishness are not present. This conclusion does not, however, prove the overall permissibility

of coin transactions, because other issues such as harm, risk, and regulatory concerns require separate analysis.

Conclusion

Coin transactions cannot be categorized as foolish merely because coins lack conventional backing or fluctuate in price. Coins have property value, rational benefit, ownership structure, deliverability, and determinacy in major markets. Risks such as unreasonable purchase prices, hacking, wallet theft, lost passwords, or loss of private keys are largely managed through knowledge and security practices. Therefore, even if foolish transactions are deemed void, coin transactions do not fall within that title.

Declarations

Author Contributions: Data collection, report preparation, and data analysis were carried out by Javad Soltanifard.

Data Availability Statement: Not applicable.

Acknowledgements: No acknowledgement was declared.

Ethical Considerations: The author observed the ethical principles governing the conduct and publication of scientific research.

Funding: This research received no specific grant from public, commercial, or not-for-profit funding bodies.

Conflict of Interest: The author declared no conflict of interest.

Declaration on Generative AI and AI-assisted Technologies: The author declared that no artificial intelligence was used in the writing process.



تحلیل نسبت میان خرید و فروش کوبین‌ها و معامله سفیهانه از دیدگاه فقه امامیه

جواد سلطانی فرد

۱. گروه فقه و حقوق خصوصی، دانشگاه شهید مطهری، تهران، ایران. رایانامه: j.soltanifard@motahari.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۸/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

کلیدواژه‌ها:

سفیه،

سفیهی،

معاملات سفیهانه،

کوبین،

رمزارز

معامله سفیهانه به معنای گفته می‌شود که هرچند توسط فرد غیرسفیه (رشید) انجام می‌پذیرد، به لحاظ عرفی فاقد تناسب اقتصادی میان عوض و معوض بوده و همچنین غرضی عقلائی و خردمندانه در پشت آن وجود ندارد. از این رو، چنین معامله‌ای عادتاً نزد عقلا واقع نمی‌شود. عنوان «معامله سفیهانه» و تفکیک آن از «معامله سفیه» از مباحث نه‌چندان متقدم است که هم در فقه و هم در حقوق، به‌عنوان نهاد معاملی مستقلی، مطرح شده و نسبت به صحت یا بطلان آن نیز در میان فقیهان اختلاف نظر وجود دارد. از سوی دیگر، نوع تازه‌ای از دارایی‌های دیجیتال که امروزه در عرصه مبادلات اقتصادی جهان مورد توجه قرار گرفته، «کوبین‌ها» هستند که به دلیل ماهیت نوپدید خود، ابهامات متعددی درباره حقیقت فقهی و حقوقی و نیز احکام مربوط به مبادله آن‌ها وجود دارد. همین امر موجب بروز تردید و سردرگمی در جامعه شده است. یکی از اشکالات مطرح در این زمینه، ادعای سفیهانه بودن این معاملات است که گاه در قالب قیاسی منطقی چنین بیان می‌شود: معاملات کوبین‌ها سفیهانه است (صغری)؛ معاملات سفیهانه باطل است (کبری)؛ پس معاملات کوبین‌ها باطل است (نتیجه). پرسش اصلی این پژوهش آن است که بر فرض قول به بطلان معاملات سفیهانه، آیا می‌توان معاملات کوبین‌ها را از زمره آن‌ها به شمار آورد یا نه؟ این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی، ضمن بازشناسی دقیق مفهوم «معامله سفیهانه» و تمایز آن از «معامله سفیه»، معیارهای تشخیص سفیهانه بودن معامله و دیدگاه‌های فقهی در باب صحت یا بطلان آن را بررسی می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد: نخست، سفیهانه بودن معامله، برخلاف سفیه بودن شخص، امری نسبی است و وجود غرض شخصی می‌تواند برای خروج از دایره سفیهانه بودن کفایت کند؛ بنابراین، برخی مصادیق مطرح‌شده ذیل این عنوان صغروباً قابل خدشه‌اند. دوم، تطبیق معاملات سفیهانه بر معاملات کوبین‌ها دشوار است؛ به‌ویژه آنکه مهم‌ترین عوامل مؤثر در سفیهانه شدن معامله‌ای، مانند «مالیت نداشتن»، «منفعت عقلائی نداشتن»، «مملوک نبودن»، «مقلورالتسلیم نبودن» و «معلوم نبودن» دست‌کم یکی از عوضین، در این معاملات قابل اثبات نیستند.

استناد: سلطانی فرد، جواد. (۱۴۰۴). تحلیل نسبت میان خرید و فروش کوبین‌ها و معامله سفیهانه از دیدگاه فقه امامیه. مطالعات فقه

اسلامی و مابانی حقوق، ۲۰(۲)، ۲۰۵-۲۴۰. <https://doi.org/10.22034/FVH.2023.17252.1855>



© نویسنده(گان).

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

یکی از اسباب حجر در فقه امامیه و همچنین قانون مدنی «سفاهت» (در مقابل رشد) است؛ به گونه‌ای که اگر یکی از طرفین عقد یا هر دوی آن‌ها «سفیه» باشند، با وجود تراضی صورت پذیرفته میان متعاقدان، عقد مزبور نافذ نبوده و متوقف بر اجازه ولی است (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۳۶۷). «غیررشید» شخص عاقلی است که شعور اداره اموال خود را ندارد (محقق حلی، ۱۴۱۹، ج ۲، ص ۳۵۳؛ نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲۶، ص ۵۲؛ امامی، ۱۳۹۴، ج ۵، ص ۳۰۰). ماده ۱۲۰۸ قانون مدنی غیررشید را چنین تعریف کرده است: «غیررشید کسی است که تصرفات او در اموال و حقوق مالی خود عقلایی نباشد.» در قانون مدنی «رشد» تحت عنوان کلی «اهلیت طرفین» به عنوان یکی از شرایط اساسی صحت معامله مطرح شده است (مواد ۱۹۰ و ۲۱۱)؛ زیرا پایبند نبودن به چنین شرطی منجر به از بین رفتن اموال شده و قوام اقتصادی جامعه را متزلزل می‌سازد. به همین سبب است که در متون فقهی سفاهت متعاملان به عنوان یکی از اسباب شش گانه حجر و ممنوعیت تصرف در اموال به شمار آمده است (محقق حلی، ۱۴۱۹، ج ۲، صص ۳۵۱-۳۵۳؛ شهیدثانی، ۱۳۹۸، ج ۴، ص ۱۰۱؛ نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲۶، ص ۴). بنابراین، از نظر فقها صحت معاملات سفیه با اشکال روبه‌روست.

برخی از فقهای امامیه نه تنها معاملات سفیه، بلکه حتی معاملات سفیهانه را - حتی در صورتی که طرفین معامله سفیه نباشند - صحیح ندانسته‌اند (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۳۶۶ و ۳۶۸). مقصود از معاملات سفیهانه، معامله‌ای غیرعقلانی است که افراد عاقل معمولاً حاضر به انجام دادن آن نیستند؛ مانند فروش خانه در برابر یک خودکار (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۳۶۶ و ۳۶۹). اگرچه به نظر می‌رسد نخستین فقیه امامی که به بررسی وضعیت «عمل سفیهانه» پرداخته و آن را جایز ندانسته، شیخ طوسی باشد (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۳۴۴)، اما پیشرفت اصلی در تبیین این بحث را مراغی و به‌ویژه محقق خوبی تحقق بخشیدند؛ آنان با تمایز نهادن بین «معامله سفیه» و «معامله سفیهانه»، گام نوینی در تبیین تفصیلی این بحث برداشته‌اند (نک: حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۳۶۷؛ موسوی خویی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۶۷؛ ج ۱، ص ۳۱۴؛ ج ۱، ص ۷۰۸؛ ج ۵، ص ۲۶۶؛ ج ۷، ص ۳۱۰). مراغی تفاوت این دو معامله را این گونه بیان می‌کند که معامله سفیه باطل نیست، بلکه غیرنافذ بوده و ممکن است با اجازه ولی به طور صحیح واقع شود، در حالی که معامله سفیهانه از اساس باطل بوده و چیزی نمی‌تواند آن را صحیح گرداند (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۳۶۷). بحث از معاملات سفیهانه به این شکلی که امروزه مدنظر است در میان فقهای اولیه از شیعه مطرح نبوده است؛ به نظر می‌رسد اولین اشاره‌ها را می‌توان در حدود قرن ششم و هفتم یافت. آنجا که ابن ادریس (قرن ششم) «سفه» را در کنار «ضرر» مطرح می‌کند (ابن ادریس، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۲۵). سپس علامه حلی (قرن هفتم و هشتم) در مواردی چند از مؤلفات خود به طور واضح‌تر به این مسئله اشاره می‌کند. او در کتاب منتهی المطلب افتناء و نگهداری آنچه منفعت ندارد را سفیهانه و ممنوع دانسته و می‌نویسد: «هر چیزی از اشیای نجس که منفعتی نداشته باشد، نگهداری آن حرام است؛ مانند خوک؛ زیرا سفه [و کاری نابخردانه] است؛ بنابراین، جایز نیست.» (حلی، ۱۴۱۲، ج ۱۵، ص ۳۶۰)

ایشان در جای دیگر، در مورد حکم خرید چیزهایی که کمیاب نیستند و به راحتی در دسترس قرار دارند (مانند آب کنار رودخانه)، به تبع شافعی دو دیدگاه را مطرح می‌کند، هرچند که خود، چنین خریدی را به دلیل منفعت داشتن آن کالاها جایز می‌داند، اما اشاره می‌کند که دیدگاه مقابل، از این عمل به دلیل سفیهانه بودن نهی کرده است (حلی، ۱۴۱۴، ج. ۱۰، ص. ۳۸). این مطلب نشان می‌دهد که حتی اگر نتوان به طور قطع گفت مسئله «سفیهانه بودن معامله» از فقه اهل تسنن به فقه امامیه راه یافته، دست کم می‌توان پذیرفت که این بحث در آن دوره در میان فقهای اهل تسنن نیز مطرح بوده است. ابومظفر سمعانی (قرن پنجم)، که در ابتدا حنفی مذهب بود و سپس به مذهب شافعی گروید، «سفه» را در کنار «اضرار» (ضرر زدن) مورد اشاره قرار داده و می‌نویسد: «... الاضرار بمن لا يستحق الاضرار سفه...» (... ضرر رساندن به کسی که سزاوار آسیب رساندن نیست، کاری نابخردانه است.) (سمعانی، ۱۴۱۸، ج. ۲، ص. ۵۰)

با بررسی آثار فقهای متأخر اهل تسنن، می‌توان تبیین دقیق‌تری از مفهوم «سفه» در ارتباط با معاملات سفیهانه را مشاهده کرد. برای نمونه، ابن‌قُدّامه (قرن ششم و هفتم) در کتاب الکافی فی فقه الامام أحمد بن حنبل می‌نویسد: «بذل عوض در مقابل چیزی همچون خون که قیمتی ندارد از روی سفه بوده و اخذ آن از باب اکل مال به باطل است» (ابن‌قُدّامه، ۱۴۲۱، ج. ۲، ص. ۲۱۹). ابن‌رفعه (قرن هفتم و هشتم)، فقیه شافعی نیز بر آن است که بذل عوض در مقابل آنچه منفعتی ندارد، عملی سفیهانه است و تصرف در چنین مالی، اکل مال به باطل محسوب می‌شود (ابن‌رفعه، ۲۰۰۹، ج. ۹، ص. ۱۰).

به هر ترتیب، به نظر می‌رسد نخستین بار شهید ثانی از تعبیر «سفیهة» برای توصیف معامله استفاده کرده است (شهیدثانی، ۱۳۹۸، ج. ۳، ص. ۳۵۵). همچنین صاحب‌العناوین الفقهیة را می‌توان نخستین فقیه امامی دانست که با اختصاص بابی مستقل به مسئله معامله سفیهانه، ضمن تبیین مفهوم معامله موصوف، ادله بطلان آن را ذکر نموده است (حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۶۶). دیگر فقها عموماً تنها در ذیل مباحث مربوط به ارکان عقد و مکاسب محرّمه، به معاملات سفیهانه پرداخته‌اند.

شایان ذکر است سفه اختصاصی به بیع ندارد، بلکه می‌تواند در سایر معاوضات از جمله اجاره، نکاح، جعاله و حتی در غیر معاوضات همچون وکالت و اساساً در هر عقدی تحقق یابد (حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۶۶ و ۳۷۰)؛ زیرا ملاک سفیهانه بودن عقد، این است که نحوه انعقاد آن نزد عرف، غیرمتعارف و غیرقابل‌پذیرش باشد؛ امری که ممکن است در مورد هر عقد و حتی شروط آن محقق شود (حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۷۰).

از سوی دیگر، جامعه امروز با یکی از پدیده‌های نوظهور در تحولات اقتصادی، یعنی «کوین‌ها»^۱ - به‌عنوان نوعی از رمازرها - روبه‌روست که با استقبال چشمگیر مردم و دولت‌ها در سراسر جهان مواجه شده است. ورود

۱. کوین (Coin) نوعی رمازر (Cryptocurrency) است که به‌صورت دیجیتالی ایجاد شده و امنیت آن از طریق رمزنگاری، یعنی کدگذاری اطلاعات با استفاده از الگوریتم‌های پیچیده ریاضی، تأمین می‌شود. کوین‌ها معمولاً غیرمتمرکز هستند؛ بدین معنا که تحت کنترل هیچ دولت، سازمان یا نهاد مرکزی قرار ندارند و امکان دست‌کاری یا کنترل آن‌ها توسط فرد یا نهادی وجود ندارد. از شناخته‌شده‌ترین کوین‌ها می‌توان به بیت‌کوین (Bitcoin) اشاره کرد که بر پایه فناوری بلاک‌چین (Blockchain) یا زنجیره بلاکی ساخته شده است. هر رمازری که پس از بیت‌کوین ایجاد شود،

گسترده سرمایه به این بازار، موجب رشد فراتر از متعارف و تشکیل حباب قیمتی شده و در نتیجه، ریسک ورود به این عرصه را به طور قابل توجهی افزایش داده است. علاوه بر این، عواملی همچون احتمال هک و از دست رفتن دارایی، بر میزان خطرهای این معاملات می‌افزاید. در این میان، کاربران ایرانی با چالش‌های مضاعفی مانند انسداد حساب‌های کاربری به دلیل تحریم‌ها روبه‌رو هستند که ممکن است دارایی آن‌ها را به طور جدی در معرض تهدید قرار دهد.

هدف اصلی نوشتار حاضر آن است که ضمن کاوش در معیارهای سفیهانه بودن معامله که به طور پراکنده در کتب فقهی ذکر شده است، به تطبیق آن‌ها با معاملات مربوط به «کوبین‌ها» بپردازد. این پژوهش به دنبال آن است که نخست ماهیت «معامله سفیهانه» و تفاوت آن را با «معامله سفیه» روشن سازد و پس از ذکر آرای فقیهان نسبت به وضعیت صحت یا بطلان آن، به بررسی سفیهانه بودن یا نبودن معاملات «کوبین‌ها» بپردازد و به این دو پرسش پاسخ دهد: اولاً آیا معاملات رمزارزها را می‌توان در زمره معاملات سفیهانه دانست؟ ثانیاً، در صورت سفیهانه بودن، آیا چنین معاملاتی اساساً باطل محسوب می‌شوند؟ پرواضح است در دو صورت نمی‌توان معاملات کوبین‌ها را با استناد به سفیهی بودن شرعاً مخدوش اعلام کرد: یکی آنکه معاملات این دسته از ارزها سفیهانه نباشد؛ دیگر آنکه برفرض سفیهانه بودن، اساساً دلیلی معتبر برای بطلان معاملات سفیهانه وجود نداشته باشد.

به هر ترتیب، ابهام در مفهوم معاملات سفیهانه از سویی، و فراگیر شدن استخراج کوبین‌ها و استفاده روزافزون از آن‌ها در عرصه معاملات جهانی و تأثیرات آن بر اقتصاد ایران از سوی دیگر، انجام یافتن این پژوهش را برای رفع ابهامات شرعی فعالان اقتصادی ضروری می‌سازد.

مفهوم معاملات سفیهانه

لغت‌شناسان «سَفَه» و «سَفَاهَت» را در مقابل حلم (فراهِیدی، ۱۴۰۹، ج. ۴، ص. ۹) و به معنای «خَفَّتْ حِلْمٌ» (کم‌طاقتی) (نک: ابن منظور، ۱۴۱۴، ج. ۱۳، ص. ۴۹۷؛ ابن اثیر، ۱۳۶۷، ج. ۲، ص. ۳۷۶؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج. ۶، ص. ۳۴۷) و «نقص در عقل» (فیومی، ۱۴۱۴، ج. ۲، ص. ۲۸۰) دانسته‌اند. اسم منسوب به سَفَه، «سَفَهی» است که می‌توان آن را در فارسی به «سفیهانه» ترجمه کرد. با در نظر داشتن معنای لغوی این واژه، می‌توان گفت منظور از معاملات سفیهانه، معاملاتی غیرعقلایی است که برخلاف رفتار نوع مردم جامعه به حساب می‌آید، به طوری که چنین معامله‌ای بیشتر از جانب افراد سفیه صورت می‌گیرد و عقلاً معمولاً حاضر به انعقاد آن نیستند. بنابراین، معامله سفیهانه از جنس معاملات افراد سفیه است، حتی اگر خود معامله‌گر سفیه نباشد. مراغی در این زمینه می‌گوید: «مقصود از سَفَه در معاملات یا در مطلق عقد این نیست که دو طرف عقد

آلت کوبین (Altcoin) یا سکه جایگزین نامیده می‌شود. کوبین‌ها معمولاً از طریق فرآیند استخراج (Mining) ایجاد می‌شوند و هریک دارای بلاک‌چین مستقل و کیف پول اختصاصی با آدرس منحصر به فرد خود هستند. برای نمونه، کیف پول بیت کوبین و اتریوم (Ethereum) کاملاً از یکدیگر جدا بوده و نمی‌توان دارایی بیت کوبین را به آدرس اتریوم منتقل کرد. یکی از مشخصه‌های کلیدی کوبین‌ها این است که برای استفاده به عنوان وسیله مبادله طراحی شده‌اند و چه بسا در آینده جای پول‌های رایج را بگیرند. همچنین، کوبین‌ها در دسترس عموم مردم قرار دارند و استفاده از آن‌ها به گروه خاصی محدود نیست (حاجی‌ملا میرزایی، ۱۳۹۹، ص. ۴۸؛ مور، ۱۴۰۱، ص. ۲۱؛ جودمایر و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۴۳؛ فضلی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۴۶).

با یکی از آن‌ها سفیه باشند؛ بلکه مقصود این است که معامله به‌گونه‌ای باشد که از سفیه صادر می‌گردد [هرچند دو طرف عقد سفیه نباشند]» (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۶۶ و ۳۶۸).

در فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم‌السلام در تعریف «معامله سفیهانه» آمده است:

فروختن کالا به بیشتر یا کمتر از بهای خرید آن، به صورت نقدی یا مدت‌دار جایز است و با آگاهی فروشنده و خریدار از این امر، معامله لازم می‌شود مگر آنکه زیادی یا کاهش به‌اندازه‌ای باشد که معامله نزد عقلا سفیهانه تلقی گردد، که در این صورت عقد باطل است و در فرض جهل به این امر، خیار غبن ثابت خواهد بود. (هاشمی‌شاهرودی، ۱۳۹۵، ج. ۲، ص. ۱۶۷؛ نک: نجفی، ۱۳۶۲، ج. ۲۳، ص. ۱۲۰)

یکی از معاصران می‌گوید:

اگر در معامله‌ای، قیمت نامعقولی مورد توافق قرار گیرد، آن معامله سفیهی و باطل است؛ مثلاً اگر کسی خانه چندین میلیون تومانی خود را به چند تومان بفروشد، قطعاً چنین معامله‌ای سفیهی و باطل است... به تعبیر روشن‌تر، قیمت کالا تا حدی مجاز است که معقول باشد؛ بنابراین، اگر به حدی برسد که معقول نباشد و مردم، خریدار چنین کالایی را به قیمت مذکور، سفیه بدانند، چنین معامله‌ای سفیهانه و باطل خواهد بود. (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۵، ص. ۵۳)

ایشان در جای دیگر می‌نویسد:

[برخی از حیل‌ها] قصد جدی در آن وجود دارد، ولی عقلایی نیست؛ مانند ضمیمه‌های کوچکی که به ده برابر قیمت واقعی فروخته می‌شود. در کجای دنیا و کدام عاقل، به چنین معامله‌ای تن می‌دهد؟ چه کسی دستمالی کوچک را به بیست، یا صد هزار تومان خریداری می‌کند؟ بنابراین، چنین معامله‌ای عاقلانه و منطقی نیست، بلکه سفیهی می‌باشد؛ و روشن است که معامله سفیهی مشروع نیست. (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۷)

انواع معاملات سفیهانه

با توجه به تبیین ارائه‌شده از معاملات سفیهانه و مصادیق مطرح‌شده در متون فقهی، این معاملات را می‌توان به دو دسته اصلی تقسیم‌بندی نمود:

معاملات سفیهانه به معنای عام

این مفهوم با عبارت «هرچند دو طرف عقد سفیه نباشند» در تعریف مراغی به‌خوبی تبیین شده است. ملاک اصلی در این نگاه، غیرعقلایی بودن ذات معامله است. به‌گونه‌ای که انتظار نمی‌رود افراد رشید و عاقل چنین معامله‌ای را انجام دهند. برای مثال، فروش خانه در مقابل بهای ناچیز، معامله‌ای سفیهانه محسوب می‌شود، چه فروشنده سفیه باشد یا نباشد.

معاملات سفیهانه به معنای خاص

در این تعریف محدودتر، معامله سفیهانه تنها به معاملاتی گفته می‌شود که معامل سفیه نباشد، اما معامله غیر عقلایی باشد؛ مانند موردی که شخصی عاقل و رشید تمام اموال خود را از طریق صلح به دیگری انتقال دهد و خود را در معرض فقر قرار دهد. این معنی همان چیزی است که برخی حقوق دانان نیز بدان اشاره کرده و معتقدند معامله سفیهانه، معامله غیر سفیه (عاقل، بالغ و رشید) است که با توجه به خصوصیات و طبع آن معامله برای تصرف معامل در مال خود به آن صورت که معامله کرده، وجه عقلایی تصور نشود (جعفری لنگرودی، ۱۴۰۰، ص. ۶۹۶). در این معامله تسامح نامعهود اعمال شده و به همین جهت به معاملات سفیهان مشابهت پیدا کرده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ج. ۵، ص. ۳۴۱۸).

بر این اساس، تمایز کلیدی میان دو دسته را می‌توان چنین بیان کرد: در مواردی که معامله‌گر خود سفیه باشد، معامله می‌تواند از دو منظر (هم سفاقت خود معامله و هم سفاقت معامله‌گر) مورد خدشه قرار گیرد، حال آنکه در معامله سفیهانه به معنای خاص، صرفاً غیر عقلایی بودن خود معامله مورد توجه قرار می‌گیرد. مقصود این نوشتار از معامله سفیهانه، قسم دوم، یعنی معامله سفیهانه به معنای خاص آن است.

بازشناسی «معامله سفیهانه» از «معامله سفیه»

همان‌طور که گفته شد، منظور از «معامله سفیهانه» به معنای خاص آن، فعلی است که متصف به سفاقت می‌شود بدون آنکه فاعل آن متصف به سفاقت باشد؛ بدین معنا که معامل از نظر فقهی سفیه نیست، اما اقدام به معامله‌ای می‌کند که این معامله فاقد غرض عقلایی بوده و قابلیت و شأنت وقوع از سوی شخص سفیه را دارد. حال اگر معامله سفیهانه کراراً از سوی فردی صادر شود، معلوم می‌شود آن فرد قادر به اداره اموال خویش نبوده و به عبارت دیگر، تصرفات مالی او عاقلانه نیست. چنین فردی - که نوعاً معاملات سفیهانه انجام می‌دهد- از نظر فقه و حقوق مدنی «سفیه» شناخته شده و به معامله آن، «معامله سفیه» گویند (نک: حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۶۸). سفیه، شخصی است که روش عقلایی برای اداره اموال خود را ندانسته و آن‌ها را در غیر اغراض صحیح مصرف می‌کند، گرچه در امور دیگر عاقل باشد؛ چنین فردی ملکه یا حالتی در او وجود ندارد که موجب حفظ و نگهداری اموالش شده و مانع صرف آن‌ها در راه‌های غیر عقلایی گردد. صاحب شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام می‌نویسد: «و أما السفیه: فهو الذی یصرف أمواله فی غیر الأغراض الصحیحة» (سفیه کسی است که اموال خود را در راه‌های نادرست مصرف می‌کند) (محقق حلی، ۱۴۱۹، ج. ۲، ص. ۳۵۳؛ نک: نجفی، ۱۳۶۲، ج. ۲۶، ص. ۵۲).

پیش از این بیان شد که در متون فقهی، سفاقت متعاملان، یکی از اسباب ممنوعیت تصرف در اموال به شمار می‌رود (محقق حلی، ۱۴۰۹، ج. ۲، ص. ۳۵۱-۳۵۳؛ شهیدثانی، ۱۳۹۸، ج. ۴، ص. ۱۰۱؛ نجفی، ۱۳۶۲، ج. ۲۶، ص. ۴). از دید فقها، معامله سفیه یا غیر نافذ است (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۶۷) یا باطل (هاشمی شاهرودی، ۱۴۳۷، ج. ۱، ص. ۲۴۱)، حتی اگر خود معامله سفیهانه نباشد.

از آنجاکه سفاقت در مقابل رشد قرار دارد، در قانون نیز «غیررشد» مترادف با «سفیه» دانسته شده است^۱ (نک: امامی، ۱۳۹۴، ج. ۵، ص. ۳۰۰؛ صفایی و قاسم‌زاده، ۱۳۸۱، ص. ۲۳۹).

با صرف‌نظر از تفاوت میان دو عنوان «معامله سفیهانه» و «معامله سفیه»، می‌توان گفت بر اساس نظر مشهور، معاملات سفیه - چه سفیهانه و چه غیرسفیهانه - غیرنافذ است و تنها با اذن ولی یا قیم محجور قابلیت تصحیح دارد. همچنین، ولی می‌تواند به سفیه در برخی تصرفات محدود در اموالش اذن بدهد. باین‌حال، معامله سفیهانه از دید کسانی که عقلایی بودن را شرط صحت عقد می‌دانند، از اساس باطل بوده و قابلیت تصحیح بعدی ندارد (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۶۷).

رابطه میان «معامله سفیهانه» و «معامله سفیه»

پس از تبیین تفاوت‌های میان دو عنوان یادشده، نوبت به بررسی رابطه میان آن‌ها می‌رسد؛ رابطه‌ای که از نوع عموم و خصوص من‌وجه و با وجهی اجتماع و دو وجه افتراق است (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۶۸). به بیان دیگر، گاه معامله سفیه صادق است، اما سفیهانه به شمار نمی‌آید؛ مانند آنکه شخص سفیه، معامله‌ای را بر اساس روش عقلایی و بدون برهم‌خوردن تعادل ارزش میان عوضین انجام دهد. در مقابل، گاهی معامله سفیهانه تحقق می‌یابد، درحالی‌که عنوان سفیه بر شخص معامله‌کننده صادق نیست (مفهوم خاص معامله سفیهانه)؛ یعنی فردی غیرسفیه معامله‌ای انجام می‌دهد که از نظر عقلایی ناپسند و مشابه رفتار افراد سفیه است. درنهایت، ماده اجتماع جایی است که هر دو عنوان صادق باشند؛ یعنی معامله سفیهانه‌ای که از شخص سفیه صادر می‌شود (مفهوم عام معامله سفیهانه).

معیار سفیهانه بودن معامله و شاخص‌های آن

همان‌گونه که پیش‌تر بیان شد، معیار معامله سفیهانه (به‌معنای خاص)، غیرعقلایی بودن آن و فقدان سفاقت در شخص منعقدکننده آن است. در اینجا این پرسش مطرح می‌شود که ضابطه و معیار تشخیص غرض غیرعقلایی در معامله چیست؟

فقیهان به‌طور مستقل تعریفی صریح از «معامله سفیهانه» ارائه نکرده‌اند، بلکه در ضمن طرح فروعات فقهی، به شاخص‌ها و نشانه‌های آن اشاره کرده‌اند. با بررسی موارد کاربرد این واژه در منابع فقهی می‌توان دریافت که گرچه بیشتر فقها درصدد ارائه تعریفی دقیق برنیامده‌اند، اما از مجموع فروعات مرتبط با عنصر «سفاقت در معامله» می‌توان چنین نتیجه گرفت که معامله سفیهانه، معامله‌ای است که نفع آن به معامله‌گر بازمی‌گردد (طباطبایی‌بروجردی، ۱۳۹۴، ج. ۱، ص. ۳۹۳)؛ به بیان دیگر، در پرداخت ثمن، غرض عقلایی صحیح - اعم از دینی یا دنیوی - وجود ندارد (موسوی‌بجنوردی، ۱۳۷۷، ج. ۷، ص. ۳۳۴؛ یزدی، ۱۳۷۶، ج. ۲، ص. ۴۶) و بذل مال به‌گونه‌ای صورت می‌گیرد که عقلا آن را معتبر نمی‌دانند (حلی، ۱۴۳۲، ص. ۵۷)؛ مانند

۱. شماری از حقوق‌دانان، غیررشد را اعم از سفیه می‌دانند (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج. ۲، ص. ۴۴). هرچند که دسته‌ای دیگر برآنند چنین دیدگاهی با تعریف غیررشد در ماده ۱۲۰۸ قانون مدنی و تعابیر فقهای امامیه سازگار نیست (نک: صفایی و قاسم‌زاده، ۱۳۸۱، ص. ۲۳۹).

آنکه معامله‌گر مال زیادی را در مقابل ثمن بخش به فروش برساند (میلانی، بی‌تا، ص. ۴۰۸ و ۴۰۹) یا آنکه در مقابل مبیع بذل زائد داشته باشد (اردبیلی، بی‌تا، ج. ۸، ص. ۱۶۷؛ انصاری، بی‌تا، ج. ۵، ص. ۴۰۷) و به‌طور کلی متبایعان خیلی زیادتر از قیمت عوضی که می‌گیرند بها بپردازند (شهیداول، بی‌تا، ص. ۱۱۱)، یا آنکه پرداخت بها در قبال چیزی که می‌دانند وجود ندارد یا بر فرض وجود داشتن، قابل تحویل نیست، صورت بگیرد (نک: اردبیلی، بی‌تا، ج. ۱۰، ص. ۵۸؛ حسینی‌عاملی، بی‌تا، ج. ۱۳، ص. ۱۸؛ نجفی، ۱۳۶۲، ج. ۲۷، ص. ۳۰۸؛ انصاری، بی‌تا، ج. ۴، ص. ۱۸۶؛ موسوی‌بجنوردی، ۱۳۷۷، ج. ۷، ص. ۱۴۶؛ وحیدخراسانی، ۱۴۲۹، ج. ۵، ص. ۲۰۷). از دیگر مصادیق سفاقت در معامله می‌توان به پرداخت بها در قبال کالای فاقد ملکیت (اردبیلی، بی‌تا، ج. ۸، ص. ۱۶۷) یا فاقد منفعت عقلائی (نک: نجفی، ۱۳۶۲، ج. ۲۲، ص. ۳۸ و ۳۳۵؛ موسوی‌بجنوردی، ۱۳۷۷، ج. ۲، ص. ۱۵۸ و ج. ۷، ص. ۱۴۱) و درنهایت فاقد مالیت (حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۷۲؛ موسوی‌خمینی، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۸۹) اشاره کرد. همچنین برخی فقیهان بر این باورند که درج شروط غیرمقدور یا بی‌فایده نیز می‌تواند موجب تحقق سفاقت در معامله گردد (نک: غروی‌اصفهانی، ۱۴۱۹، ج. ۵، ص. ۲۱۸؛ خوبی، ۱۳۹۸، ج. ۱، ص. ۸۲).

در مجموع، به نظر می‌رسد دلیلی بر انحصار معاملات سفیهانه در مصادیق فوق وجود ندارد. به‌طور کلی، هر معامله‌ای که در آن تناسب عرفی^۱ میان ارزش اقتصادی عوض و معوض رعایت نشود و درعین حال غرض صحیح و خردمندانه‌ای در پس آن نباشد، سفیهانه محسوب می‌شود؛ حتی اگر در ظاهر در زمره مثال‌های پیش‌گفته نباشد. برای نمونه، می‌توان به پرداخت بهای کالای سالم در برابر کالای معیوب اشاره کرد که از نظر عرف، مصداق معامله سفیهانه به شمار می‌آید.

دیدگاه فقیهان درباره معامله سفیهانه

بسیاری از فقهای شیعه بر این باورند که معاملات سفیهانه باطل است (نک: حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۷۰ و ۳۷۱؛ هاشمی‌شاهرودی، ۱۳۹۵، ج. ۵، ص. ۶۹۵).^۲ شهید اول در این باره می‌نویسد: «منعی ندارد که مبیع به مقداری بیشتر یا کمتر از ثمن آن فروخته شود به شرط آنکه مشتری قیمت مبیع را بداند مگر آنکه به سفاقت [در بیع] منجر شود.» (شهیداول، بی‌تا، ص. ۱۱۱؛ همچنین نک: شهیدثانی، ۱۳۹۸، ج. ۳، ص. ۳۵۵ و ۵۲۱). مراغی نیز تصریح می‌کند: «معامله سفیهانه از اساس باطل است و هیچ وجهی برای صحت آن وجود ندارد» (حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۶۷). سید یزدی در پاسخ به این پرسش که «صلح جمیع مایملک صحیح است یا نه؟» می‌گوید: «ضرری ندارد، مگر آنکه معامله سفیهانه باشد.» (یزدی، ۱۳۷۶، ج. ۱، ص. ۲۴۵). امام خمینی (ره) نیز با این دسته از فقها همداستان است (نک: موسوی‌خمینی، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۱۶۳). در همین راستا یکی از معاصران می‌گوید: «از جمله محکومات این است که معاملات سفیهی باطل

۱. برخی از دانشمندان تصریح کرده‌اند که سفیهانه بودن معامله، به تشخیص عرف واگذار می‌شود (حائری، ۱۳۹۱، ص. ۲۶۷).

۲. در میان آثار حقوق‌دانان، بحث مستقلی پیرامون معاملات سفیهانه مشاهده نمی‌شود؛ تنها برخی آن‌هم به‌صورت گذرا و اجمالی وضعیت این معاملات را بررسی کرده‌اند (نک: جعفری‌لنگرودی، ۱۴۰۰، ص. ۶۹۶؛ جعفری‌لنگرودی، ۱۳۷۸، ج. ۵، ص. ۳۴۱۸).

است، خواه بیع باشد یا نکاح؛ و قاعده سفته منحصر به این مورد نیست بلکه در هبه و ابواب دیگر هم همین است.» (مکارم‌شیرازی، ۱۴۲۴، ج. ۱، ص. ۲۰). به همین ترتیب، دیگری نیز تصریح می‌کند: «هم معامله سفیه باطل است و هم معامله سفهی؛ این اختصاصی به بیع یا اجاره ندارد.» (جوادی‌آملی، ۱۳۹۷)

از جمله دلایلی که مشهور بر بطلان بیع سفیهانه اقامه کرده‌اند، صرف‌نظر از ادعای همداستانی فقها (حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۷۱)، آن است که ادله‌ای همچون آیه شریفه «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» (بقره، ۲۷۵)، امضای معاملات عقلایی متعارف بوده (نک: گرجی، ۱۳۸۵، ج. ۱، ص. ۳۱؛ مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۷) و اطلاقی ندارد که علاوه بر بیع غیرسفهی، شامل بیع سفهی نیز شود؛ زیرا این ادله از عقود سفهی منصرف بوده (وحیدخراسانی، ۱۴۲۹، ج. ۵، ص. ۲۰۷) و به عقود متعارف رایج نزد عقلا انصراف دارند (حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۷۲).

یکی دیگر از دلایلی که برای بطلان این معاملات مطرح شده، آن است که از أصالة الفساد در معامله‌ای تنها در صورتی می‌توان دست برداشت که آن معامله در زمان شارع رایج بوده و شارع نیز متعرض بطلان آن نشده باشد؛ حال آنکه آنچه در زمان شارع جریان داشته معاملات عقلایی بوده است نه سفهایی (نک: حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۷۱؛ علیدوست، ۱۳۹۷). بر فرض جریان داشتن معامله سفهایی، مثل آنچه امروزه در میان جهال و ارادل جریان دارد، معلوم نیست که معصوم نیز از آن اطلاع داشته باشند. بر فرض تمکن نیز نمی‌توان قائل به عدم ردع شد؛ چه، همداستانی فقها بر بطلان چنین معامله‌ای کاشف از صدور ردع و منع از چنین معامله‌ای خواهد بود (حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۷۱) و اساساً بسیار بعید است شارع به امری که طبع‌ها و عقل‌های سلیم از آن متنفرند رضایت دهد، درحالی که او مربی عقول و تمام‌کننده مکارم است (موسوی‌خمینی، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۱۶۳).

دلیل دیگر بر بطلان معاملات سفیهانه، عموم آیه شریفه «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ» (نساء، ۲۹) است؛ زیرا از سویی منظور از «باطل» در اینجا، باطل عرفی است نه شرعی؛ و از سوی دیگر، در عرف، معامله‌ای باطل محسوب می‌شود که فاقد منفعت عقلایی باشد. از این رو، معاملات سفیهانه که فاقد منفعت عقلایی هستند، داخل در مصادیق «أكل مال به باطل» می‌گردند.

ممکن است گفته شود که بحث در فرض معاوضه است و در نتیجه، باید معامله سفیهانه را داخل در عنوان «تِجَارَةٌ عَنْ تَرَاضٍ» دانست و صحیح شمرد. در پاسخ باید گفت:

اولاً، مقصود از «تجارة» در آیه، معامله‌ای است که متضمن تحصیل مال باشد؛ درحالی که معامله سفیهانه نه‌تنها به تحصیل مال نمی‌انجامد، بلکه در بیشتر موارد یکی از دو عوض، مطابق با دیدگاه متعارف در مالیت اشیاء، یا اصلاً مال به شمار نمی‌آید (مانند حشرات و اشیای بی‌ارزش) یا فاقد منفعت عقلایی است و صرفاً تزیین مال محسوب می‌شود. بنابراین، چنین معامله‌ای از عنوان «تجارة» خارج است.

ثانیاً، بر فرض آنکه واژه «تجارة» به‌حسب وضع لغوی خود، شامل مطلق معاوضه باشد، بازهم این لفظ شمول ندارد تا هر نوع معاوضه‌ای را در برگیرد، بلکه مطلقاً است که به افراد شایع و متعارف انصراف دارد؛ و بی‌تردید، معامله سفیهانه از افراد نادر و غیرمتعارف است.

بنابراین، این‌گونه معاملات تحت مستثنی (تَجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ) قرار نمی‌گیرند، بلکه مشمول عموم نهی از اکل مال به باطل باقی می‌مانند، و لازمه آن، فساد معامله سفیهانه خواهد بود (حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۷۱ و ۳۷۲).

امام خمینی در بیان دلیل بطلان معامله‌ای که فاقد منفعت و غرض عقلایی است، به سفیهانه بودن آن استناد کرده و می‌نویسد:

زیرا این معامله، سفیهانه و غیرعقلایی است، و ادله عام مانند آیه شریفه «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مائده، ۱)، «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» (بقره، ۲۷۵) و «تَجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ» (نساء، ۲۹) چنین معاملاتی را در بر نمی‌گیرد؛ چراکه یا این عنوانین اساساً بر این‌گونه معاملات صدق نمی‌کند - و این احتمال چندان دور از ذهن نیست - و هنگام شک باید به أصالة الفساد رجوع کرد؛ یا آنکه این ادله از چنین مواردی منصرف است؛ زیرا این ادله امضای آن چیزی است که در نزد عقلا بوده و درصدد تأسیس چیزی بیشتر نسبت به آن نیست، به‌ویژه مانند این اعمال سفیهانه‌ای که مایه تمسخر عقلاست و طبع‌های سلیم از آن متنفرند. (موسوی‌خمینی، بی‌تا، ج. ۱، صص. ۱۶۲-۱۶۳)

در مقابل دیدگاه مشهور، دسته دیگری از فقها معاملات سفیهانه را صحیح دانسته و معتقدند دلیلی بر بطلان این معاملات وجود ندارد؛ بلکه آنچه باطل است، معامله سفیه است، نه معامله سفیهانه. محقق خوبی بر این باور است و در این باره می‌نویسد:

بارها گفته‌ایم که هیچ دلیلی بر بطلان بیع سفیهانه وجود ندارد، بلکه دلیل بر بطلان بیع شخص سفیه است؛ بنابراین، در بیع سفهی به عمومات تمسک کرده و حکم به صحت آن می‌کنیم. (موسوی‌خوبی، ۱۳۶۸، ج. ۵، ص. ۲۶۶؛ همچنین نک. ج. ۱، ص. ۶۷؛ ج. ۱، ص. ۳۱۴؛ ج. ۱، ص. ۷۰۸؛ ج. ۵، ص. ۲۶۶؛ ج. ۷، ص. ۳۱۰)

دیگری می‌گوید: «معامله سفهی که از شخص رشید صادر شود صحیح است و معامله شخص سفیه باطل است، حتی اگر سفهی نباشد» (هاشمی‌شاهرودی، ۱۴۳۷، ج. ۱، ص. ۲۴۱).

به نظر می‌رسد برخی از طرفداران این دیدگاه حتی معتقدند بطلان بیع سفیهانه نوعی اجتهاد در برابر نص است، زیرا نصوص شرعی، این دسته از معاملات را بی‌اشکال دانسته‌اند (روحانی، ۱۴۱۴، ص. ۷۲). آنان بر این باورند که نمی‌توان گفت منظور از «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» تنها بیع غیرسفیهانه است؛ زیرا به جهت وجود مقدمات حکمت و از آنجا که شارع در مقام بیان بوده و قیدی نیابوده است و از طرفی خود لفظ «البیع» نیز توانایی شمول را دارد، بیع سفیهانه را نیز می‌توان مشمول آیه دانست (علیدوست، ۱۳۹۹). به علاوه، این‌طور نیست که عقلا بنای عملی بر بیع سفیهانه نداشته باشند (علیدوست، ۱۳۹۷). یکی از معاصران در این زمینه می‌گوید: «چه دلیلی بر بطلان معامله سفهی وجود دارد؟ تمامی معاملات محاباتی، غیرعقلایی است، ولی آقایان آن‌ها را صحیح می‌دانند» (شبییری‌زنجانی، ۱۳۸۰، ج. ۲۱، ص. ۶۸۰۷). دیگری می‌افزاید:

هرچند معامله سفهی باشد دلیلی بر بطلانش وجود ندارد؛ لذا، اگر کسی باینکه می‌داند مالش چقدر ارزش دارد به دیگری که دوستش دارد خیلی ارزان‌تر بفروشد، چنین معامله‌ای گرچه

سفهی است ولی باطل نیست و اگر عالماً اقدام کرده باشد حتی خیار غبن هم ندارد. (مدرسی، ۱۳۹۲، ص. ۹۱)

صرف‌نظر از مناقشه کبروی و اختلاف یادشده در میان فقیهان مبنی بر صحت یا عدم صحت معامله سفیهانه، به نظر می‌رسد همان‌گونه که شماری از آنان اشاره کرده‌اند، در برخی از مواردی که ظاهراً مصداق معامله سفیهانه شناخته می‌شود، می‌توان در صغرا مناقشه کرد و اساساً آن را سفیهانه ندانست.^۱ توضیح آنکه گاه انگیزه‌ها و اغراض شخصی در میان است؛ بدین معنا که ممکن است معامله‌ای برای فرد یا گروهی خاص، دارای غرض عقلایی باشد، هرچند در نظر عموم مردم بی‌فایده جلوه کند. برای نمونه، ممکن است کسی به خط پدر خود علاقه داشته باشد و حاضر شود مبلغ زیادی برای خرید آن بپردازد (موسوی‌خویی، ۱۴۲۲، ص. ۵۲۳)، یا فردی که محله‌ای خاص را دوست می‌دارد و حاضر است مثلاً مسکن دومیلیاردی واقع در آن محل را به ده میلیارد خریداری نماید. همچنین، ممکن است معامله‌ای در زمانی یا مکانی خاص سفیهانه به شمار آید، ولی در زمان یا مکان دیگر چنین نباشد؛ مانند خون که امروزه دارای منفعت عقلایی است، درحالی‌که در گذشته چنین نبوده است. روشن است که در چنین مواردی نمی‌توان وصف سفاهت را بر معامله اطلاق کرد (نک: حسینی‌مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۷۳). شهید ثانی نیز به همین نکته توجه داشته و می‌نویسد: «سفاهت [در بیع] با تعلق غرض صحیح [عقلایی] به زیادت و نقصان [ثمن نسبت به مقدار واقعی] از بین می‌رود... مانند صبر کردن برای دریافت طلبی که مدت آن فرارسیده است و مانند آن» (شهیدثانی، ۱۳۹۸، ج. ۳، ص. ۵۲۱).

محقق خویی نیز در این باره می‌نویسد:

معامله تنها زمانی سفهی می‌گردد که نه اغراض نوعی داشته باشد و نه اغراض شخصی... زیرا چه بسا اغراض شخصی به خریدن چیزی تعلق بگیرد که هیچ منفعتی ندارد، مانند حشرات و موارد مشابه؛ و همین [تعلق غرض شخصی] در خارج شدن آن معامله از سفیهانه بودن کافی است. (موسوی‌خویی، ۱۳۶۸، ج. ۱، ص. ۳۱۴)

یکی از معاصران می‌گوید: «خیال نشود که بیع محاباتی بیع سفهی است، چون لابد انگیزه‌هایی در آن وجود دارد که ما نمی‌دانیم.» (سبحانی‌تبریزی، ۱۳۹۶)

دانشمند معاصر دیگری توضیح می‌دهد:

یک‌وقت است [انسان] مجبور می‌شود کالای گران‌قیمتی را در اثر بیماری که پیدا کرده یا ضرورتی که پیدا کرده یا ناامنی که احساس کرده به قیمتی بخرس بفروشد، این سفهی نیست؛ نه معامله سفهی است نه این شخص سفیه است. اینکه می‌گویند «الضرورات تبيح المحذورات» و امثال ذلک، برای همین جهات است. (جوادی‌آملی، ۱۳۹۱)

۱. برخی از فقها چنین بیان کرده‌اند: «معامله سفیه، در صورتی که دارای غرض عقلایی باشد، صحیح است و اشکالی ندارد.» (مدنی‌تبریزی، ۱۴۳۳، ص. ۳۷) از دیدگاه آنان، چنین معامله‌ای سفیهانه است، اما صحیح تلقی می‌شود. باین حال، بر اساس آنچه پیش‌تر گفته شد، این نوع معاملات اساساً به سفاهت متصف نمی‌شوند.

دیگری نیز بیان می‌کند:

اقدام بر ضرر، کاری سفیهانه و غیرعقلایی است، اما اگر انگیزه عقلایی داشته باشد در این صورت آن ضرر را به‌منظور آن انگیزه عقلایی تحمل می‌کند؛ مثل هبه مال به اجنبی که وقتی این هبه مقدمه برای دفع ضرر از او یا مقدمه برای جلب منفعتی بزرگ به‌سوی او باشد، [در اینجا] تحمل ضرر قبیح نیست. (شب‌زنده‌دار، ۱۳۹۶)

بر این اساس، به نظر می‌رسد که سفیهانه بودن معامله - برخلاف سفیه بودن شخص - امری نسبی است.^۱ برای سفیهانه نبودن معامله‌ای، وجود غرض شخصی در آن کافی است و لزومی ندارد که غرض مزبور فراگیر باشد. به بیان دیگر، «رفتار عقلایی» با «رفتار فراگیر» متفاوت است؛ به این معنا که رفتار عقلایی لزوماً به معنای شیوع آن در میان عقلا نیست، بلکه اگر از نظر عقلا رفتاری سفیهانه نبوده و مورد تأیید آنان باشد، کافی است که به آن، رفتار عقلایی اطلاق شود، حتی اگر به‌ندرت در جامعه اتفاق بیفتد؛ زیرا در این صورت، عقلا آن غرض را - هرچند شخصی باشد - پسندیده و قابل قبول می‌دانند و در جایگاه فرد مزبور ممکن است همان رفتارها را انجام دهند. بنابراین، عقلایی بودن معامله لزوماً به معنای فراگیر بودن آن نیست (نک: سلطانی‌فرد و همکاران، ۱۴۰۴، ص. ۱۸۵). شاهد این مدعا آن است که اگر برای سفیهانه نبودن معامله، وجود غرض فراگیر ملاک باشد، باید مواردی مانند صدقه و قرض الحسنه را سفیهانه تلقی کرد؛ چه، در میان معمول عقلا در حوزه اقتصاد به‌ویژه با وجود وضعیت بی‌ثبات قیمت‌ها، این موارد عاقلانه به نظر نمی‌آید، حال آنکه در نگاه دینی مسئله این چنین نیست.

نتیجه این است که بسیاری از معاملاتی که ادعای سفیهانه بودن آن‌ها مطرح شده است، صغریاً دچار اشکال هستند؛ زیرا در آن‌ها غرض عقلایی وجود دارد و همین موجب خروج معامله از وصف سفیهانه می‌شود.

انطباق سنجی معاملات کوبین‌ها با معاملات سفیهانه

پس از تبیین مفهوم معامله سفیهانه و بررسی دیدگاه‌های فقیهان درباره حکم آن، اکنون باید دید آیا معاملات مربوط به کوبین‌ها را می‌توان از مصادیق معاملات سفیهانه دانست یا نه؛ چنان که برخی این اشکال را وارد کرده‌اند (محبی‌پور و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۳۳۵۷؛ نک: نورمفیدی، ۱۴۰۲). همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، ضابطه اصلی در معامله سفیهانه آن است که دو طرف معامله اقدام به دادوستدی کنند که عرفاً میان ارزش اقتصادی ثمن و مثن تناسبی وجود نداشته باشد و از سوی دیگر، غرض صحیح و خردمندانه‌ای نیز در آن مشاهده نگردد. در چنین صورتی است که معامله به وصف «سفاهت» متصف می‌شود.

در ادامه، ضمن اشاره به مهم‌ترین مواردی که عدم تناسب یادشده را به دنبال دارد، به بررسی میزان انطباق معاملات کوبین‌ها با مفهوم معامله سفیهانه پرداخته می‌شود.

۱. برخی از پژوهشگران، علاوه بر دو نظریه «بطلان» و «صحت» در مورد عمل سفیهانه، نظریه جدیدی با عنوان «نسبیت در عمل سفیهی» را مطرح کرده‌اند (نک: سعادت‌مصطفوی و مطیعی، ۱۴۰۳: ۴۵۲).

مالیت نداشتن عوضین

برخی فقیهان بر این باورند که خرید و فروش چیزی که فاقد مالیت است، سفیهانه به شمار می‌آید (موسوی خویی، ۱۴۲۹، ج. ۱، ص. ۱۹۷؛ منتظری، ۱۴۱۵، ج. ۲، ص. ۱۸۰؛ موسوی خلخالی، ۱۳۸۵، ص. ۸۷۳). محقق خویی، با آنکه خود بطلان معامله سفیهانه را نمی‌پذیرد، بر پایه نظر مشهور می‌نویسد:

مشهور فرموده‌اند در کلیه معاملات که به نحو معاوضه (دادوستد) باشد لازم است یکی از دو طرف معاوضه مالیت (قیمت و ارزش) داشته باشد، زیرا که اگر یکی از دو طرف مالیت نداشته باشد معامله سفیهی و باطل خواهد بود. (مثلاً) اگر کسی دانه‌ای جو را که مالیت ندارد به صد ریال بفروشد معامله باطل است. (موسوی خویی، ۱۴۲۲، ص. ۵۲۳)

تقد و بررسی

«مالیت» از جمله عناوین انتزاعی است^۱ و ادراک صحیح آن مستلزم تحلیل رفتار عرف و عقلا در ارتباط با اشیای خارجی است. به بیان دیگر، برای شناخت عناوین انتزاعی همچون مالیت، باید رفتار عرفی انسان‌ها و ارتکازات ذهنی عقلا نسبت به اشیاء مورد توجه قرار گیرد.

بر این اساس، می‌توان گفت تحقق «مالیت» در گرو وجود دو عنصر «عرضه» و «تقاضا» و نیز جریان یافتن معاملات عرفی میان مردم است؛ چراکه ارزشمندی چیزی در مبادلات، از همین دو عنصر ناشی می‌شود. از این رو در تعریف «مال» می‌توان گفت: «آنچه نزد همه یا برخی از مردم دارای ارزش مبادلی باشد، مال نامیده می‌شود.» (سلطانی فرد و همکاران، ۱۴۰۴، ص. ۱۹۲)

طبیعی است که چنین ارزشی از تمایل و رغبت مردم نسبت به آن چیز سرچشمه می‌گیرد؛ هرچند این رغبت نیز معمولاً مبتنی بر وجود منفعت داشتن و کمیابی آن است.

با حفظ این نکته، باید دانست که امروزه تمایل و رغبت جمع زیادی از عقلا به پدیده نوظهور «رمزارها» و مشخصاً «بیت‌کوبین» با توجه به مزایای متعددی از جمله «هزینه عملیاتی پایین»، «سرعت بالا در انتقالات فرامرزی»، «ناتوانی دولت‌ها در مصادره و بلوکه کردن»، «عدم امکان جعل» و «تسهیل در جهانی شدن کسب و کارهای داخلی» انکارناپذیر است. گزارش‌های اخیر نشان می‌دهند که تعداد کاربران رمزارها در سطح جهان به صدها میلیون نفر رسیده است؛ برای مثال، در سال ۲۰۲۵ حدود ۵۶۲ میلیون نفر دارای رمزار هستند (Kemmerer, 2025). همچنین، ارزش کل بازار رمزارها نیز در حدود ۲ تریلیون دلار تخمین زده شده است (Howarth, 2025). بر این اساس، می‌توان ادعا کرد که اقبال دست‌کم بخشی از مردم به دارایی‌هایی مانند بیت‌کوبین، مصداق بارز «تسابق» عقلایی بوده و از این رو، به‌روشنی در زمره «اموال» قرار می‌گیرد.

۱. برخلاف نظر فقهای همچون حکیم که مال را امری «اعتباری» می‌داند (طباطبایی حکیم، بی‌تا: ۱/ ۳۲۵)، باید با امثال محقق خویی همداستان شد و مال را امری «انتزاعی» دانست؛ به همین دلیل است که هیچ معیبری نمی‌تواند امری انتزاعی - که منشأ خارجی دارد - را ملغاً نماید، نهایت آنکه می‌تواند برخی از آثار اعتباری امور انتزاعی را اعتبار نکند.

منفعت عقلایی نداشتن عوضین

برای بطلان معاوضه نسبت به اشیایی که فاقد منفعت عقلایی هستند، به دلایلی چون عدم الخلاف بلکه اجماع (نک: طوسی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۶۶؛ اردبیلی، بی تا، ج ۸، ص ۵۲)، آیه «أکل مال به باطل» (حلی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۴۰۱؛ موسوی خمینی، بی تا، ج ۱، ص ۲۴۳)، و نیز حرمت اسراف و تضييع مال (اردبیلی، بی تا، ج ۸، ص ۵۲؛ حسینی عاملی، بی تا، ج ۱۲، ص ۱۳۳) استناد شده است؛ باین حال، برخی فقیهان، سفیهانه بودن را عامل بطلان چنین معاوضاتی دانسته‌اند (نک: موسوی خویی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۳۱۴؛ موسوی خمینی، بی تا، ج ۱، ص ۱۶۲؛ موسوی بجنوردی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۵۸). بر این اساس، یکی از بارزترین مصادیق معامله سفیهانه، معامله‌ای است که مورد آن فاقد منفعت عقلایی باشد.

تقد و بررسی

به نظر می‌رسد این بحث در واقع ذیل همان مسأله «مالیت» قرار می‌گیرد و برخلاف برداشت برخی از فقها (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۳۷۲)، عنوانی مستقل از آن محسوب نمی‌شود. توضیح آنکه یکی از مهم‌ترین عوامل ایجاد «ارزش مبادلی» (مالیت) برای چیزی، وجود منفعت عقلایی در آن است؛ یعنی منافعی که بتوانند غرض یا هدفی خردمندانه را تأمین کنند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۰، ص ۴۲). البته باید توجه داشت که وجود چنین منفعتی شرط لازم برای تحقق مالیت است، نه شرط کافی؛ زیرا اشیایی مانند هوا هرچند دارای منافع حیاتی و عقلایی هستند، اما در عرف مال به شمار نمی‌آیند، چراکه در شرایط عادی در دسترس همگان‌اند و کسی حاضر نیست برای به دست آوردن آن هزینه‌ای بپردازد.

در مقابل، هرگاه منفعت عقلایی با عواملی چون کمیابی نسبی همراه شود، موجب رغبت و تمایل مردم به آن شیء می‌شود و همین رغبت عرفی است که مالیت و ارزش مبادلی آن را پدید می‌آورد. چه بسا از همین روست که گروهی از فقیهان، دلیل بطلان معاملات اشیای فاقد منفعت را نبود مالیت دانسته‌اند (حلی، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۳۵؛ نک: موسوی بجنوردی، ۱۳۷۷، ج ۶، ص ۲۵۶). در هر صورت، چنان‌که پیش‌تر اثبات شد، کوبین‌ها از منافع متعدد و روشنی برخوردارند که موجب گرایش روزافزون مردم و حتی دولت‌ها به آن‌ها شده است.

مملوک نبودن عوضین

بسیاری از فقها مملوکیت را یکی از شروط عوضین می‌دانند. محقق حلی تصریح می‌کند که مبیع باید مملوک باشد (محقق حلی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۲۷۰). صاحب جواهر الکلام نیز در شرح شرائع، اشتراط مملوکیت مبیع را امری اجماعی می‌داند (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲۲، ص ۳۴۳). افزون بر این، برخی فقیهان شرط مملوکیت را در ثمن نیز لازم دانسته‌اند. چنان‌که شیخ انصاری می‌نویسد:

علما با شرط دانستن ملکیت در عوضین، از فروش چیزهایی که مردم در آن‌ها [از جهت عدم ملکیت] مشترک‌اند - مانند آب [در صورتی که عمومی باشد همچون آب‌های دریا]، علف [و چراگاه‌های عمومی]، ماهی‌ها [در صورتی که عمومی باشند همچون ماهی‌های در

رودخانه‌های عمومی] و حیوانات وحشی پیش از شکار آن‌ها - دوری جسته‌اند؛ زیرا همه این‌ها بالفعل مملوک کسی نیستند. (انصاری، بی‌تا، ج. ۴، ص. ۱۱)

بر همین اساس، برخی از دانشمندان، بذل مال در برابر چیزی که مملوک نیست را از مصادیق رفتار سفیهانه دانسته‌اند (اردبیلی، بی‌تا، ج. ۸، ص. ۱۶۷؛ غروی‌نایینی، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۳۴۰).

نقد و بررسی

در اینجا پرسش مهمی مطرح می‌شود که مراد از «اشتراک مملوکیت عوضین» چیست؟ در پاسخ به این پرسش، دو احتمال قابل طرح است:

الف) مقصود آن باشد که هریک از بایع و مشتری باید به ترتیب مالک مبیع و ثمن بوده یا از مالک آن‌ها اذن خرید یا فروش داشته باشند؛ در غیر این صورت، معامله فضولی خواهد بود. اگر این معنا مقصود باشد، شرط یادشده به طرفین معامله بازمی‌گردد. محقق حلی در بیان شروط متعاقدان در همین معنا می‌گوید: «... آن یكون البائع مالکاً، أو مَمَّن له أن یبیع عن المالك» (محقق حلی، ۱۴۰۹، ج. ۲، ص. ۲۶۸). محقق اردبیلی نیز فقدان این شرط را موجب سفیهانه شدن معامله می‌داند، آنجا که می‌نویسد: «منها ان یكونا مملوکین لمن له البیع و الشراء، و هو ظاهر، اذ لامعنی لبیع ما لایملک و لا الشراء به، و ان ذلک سفه» (اردبیلی، بی‌تا، ج. ۸، ص. ۱۶۷).

اگر این معنا مورد نظر باشد، آشکار است که معاملات کوبین‌ها با اشکال مواجه نیست؛ زیرا کسی که اقدام به فروش بیت‌کوبین می‌کند، یا آن را از دیگری خریده (در نتیجه، مالک آن است)، یا خود از طریق استخراج (ماینینگ) به دست آورده است. در حالت دوم، مالکیت فرد استخراج‌کننده نیز قابل اثبات خواهد بود؛ زیرا حتی با فرض عدم اعتبار عقود نامعین در شریعت و محدود دانستن عقد صلح به موارد تنازع، بازهم نزدیک‌ترین عقدی که با فرایند ماینینگ انطباق دارد، جعاله عام است (نک: محمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷۳). بر این مبنای استخراج‌کننده شرعاً مالک رمزارز محسوب می‌شود.

ب) مقصود آن است که هریک از ثمن و مِثْمَن بالفعل مملوک کسی باشند - و به نظر می‌رسد همین معنا صحیح‌تر است. کلام شیخ انصاری نیز مؤید این برداشت است. در این فرض، شرط یادشده به عوضین بازمی‌گردد؛ همچنان که محقق حلی در بیان یکی از شروط مبیع می‌گوید: «... أن یكون [المبیع] مملوکاً؛ فالایصح بیع الحر» (محقق حلی، ۱۴۰۹، ج. ۲، ص. ۲۷۰). محقق نایینی نیز با همین برداشت، معتقد است بذل مال در برابر اشیایی که برای همه مردم یا مسلمانان مباح شده‌اند، سفیهانه است (غروی‌نایینی، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۳۴۰). بر پایه این شرط، بیع مواردی مانند ماهی در دریا - که مملوک کسی نیست - و نیز اراضی مفتوح‌العنوة - که اساساً قابلیت تملک ندارند - صحیح نخواهد بود.

باین حال، اگر از شرط مملوکیت معنای دوم اراده شود، بازهم معاملات کوبین‌ها با اشکالی مواجه نخواهد بود؛ زیرا همان‌طور که بیان شد، رمزارز مالک دارد و مالک آن یا استخراج‌کننده است یا خریدار بعدی. از این رو نمی‌توان آن را مانند ماهی در دریا دانست.

در مورد «غیرقابل تملک بودن رمزارزها» نیز باید گفت: چنانچه عدم امکان تملک به دلیل وجود مانع تکوینی باشد (مانند خورشید و نسیم که صرف نظر از قابل اختصاص نبودن (نک: کاتوزیان، ۱۴۰۰، ص. ۹؛ مطهری، بی تا، صص. ۶۲-۶۳)، قدرت بر تسلیم و تسلّم آن‌ها وجود ندارد)، این استدلال درباره رمزارزها صادق نیست، زیرا رمزارزها قابل تملک‌اند؛ مگر آنکه ادعا و اثبات شود که غیرقابل تملک بودن ناشی از وجود منع شرعی است، یعنی نهی شرعی متوجه این ارزها شده و آن‌ها را همچون خوک، شراب و زمین‌های مفتوح‌العنوة، غیرقابل تملک نموده است.

نبود قدرت بر تسلیم عوضین

یکی دیگر از عواملی که می‌تواند موجب سفیهانه شدن معامله گردد، نداشتن قدرت بر تسلیم ثمن و مئمن - یا دست‌کم یکی از آن دو - است (نک: اردبیلی، بی تا، ج ۸، ص. ۱۷۲؛ بحرانی، بی تا، ج ۲۱، ص. ۵۵۴؛ حسینی عاملی، بی تا، ج ۱۳، ص. ۱۸؛ نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲۷، ص. ۳۰۸؛ انصاری، بی تا، ج ۴، ص. ۱۸۶؛ وحیدخراسانی، ۱۴۲۹، ج ۵، ص. ۲۰۷)؛ زیرا اگر به‌عنوان مثال، بایع نتواند مبیع را تحویل دهد، در واقع مشتری ثمن را بدون آنکه چیزی در برابر آن به دست آورد، به بایع تسلیم کرده است و چنین معاملاتی بی‌تردید سفیهانه محسوب می‌شوند.

تقد و بررسی

به نظر می‌رسد اشکال یادشده نسبت به معاملات کوبین‌ها وارد نیست. این نکته در چند محور قابل تحلیل است: اولاً، اساساً در فقه معاملات، نه فیزیکی بودن عوضین از جمله شروط صحت بیع است و نه فیزیکی بودن قبض؛ زیرا تسلیم و تسلّم هرچیزی به‌حسب خود آن چیز است. برای نمونه، تسلیم نرم‌افزاری به ارسال فایل آن، و تسلیم پول الکترونیکی به انتقال آن در شبکه بانکی است. بر همین قیاس، تسلیم رمزارزها نیز با انتقال مالکیت دیجیتال آن‌ها در شبکه بلاک‌چین و ثبت تراکنش مربوطه صورت می‌گیرد. بنابراین، ماهیت غیرمادی کوبین‌ها، مانع تحقق تسلیم نیست و موجب سفیهانه شدن معامله نمی‌گردد (پورصدقی و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۲۵؛ حبیبیان‌نقیبی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۱۳). در عرف اقتصادی نیز انتقال دارایی‌های غیرملموس امری رایج و پذیرفته شده است؛ چنان‌که بخش مهمی از مبادلات مالی امروز بر پایه دارایی‌های دیجیتال مانند سهام الکترونیکی و پول‌های الکترونیکی صورت می‌گیرد، بدون آنکه فقیهان یا قانون‌گذاران، فیزیکی نبودن آن را مانع تسلیم بدانند.

ثانیاً، با دقت در واقعیت‌های فنی بازار رمزارزها، ساختار صرافی‌های معتبر و متمرکز^۱ نیز به‌گونه‌ای طراحی شده که قدرت بر تسلیم عوضین در مقام تحقق معامله تضمین شود.^۲ توضیح آنکه در مکانیسم معاملات

1. CEX.

۲. در صرافی‌های غیرمتمرکز (DEX) که معاملات به‌صورت همتا به‌همتا و از طریق قرارداد هوشمند انجام می‌شود، اصل وجود و توانایی بر تسلیم تا حدی از طریق همان قرارداد و موجودی واقعی کاربر تأمین می‌گردد؛ با این حال، این اطمینان به قوت صرافی‌های متمرکز نیست و به سلامت قرارداد، وضعیت شبکه و همکاری طرفین وابسته است.

رمزارزی، فرآیند واریز پیشاپیش سرمایه^۱ به این صورت عمل می‌کند که کاربر پیش از انجام دادن هر معامله‌ای باید موجودی حساب خود را در صرافی تأمین کند. برای مثال، یک خریدار جهت خرید بیت‌کوین ابتدا باید مبلغ مورد نظر (مانند ریال) را به حساب کاربری خود در صرافی واریز نماید. تا زمان تأیید این واریزی، امکان ثبت سفارش خرید برای کاربر وجود ندارد. به‌طور متقابل، فروشنده نیز باید دارایی دیجیتال خود (مانند بیت‌کوین) را در کیف پول اختصاصی خود در همان صرافی نگهداری کند. این الزام اولیه موجب می‌شود صرافی از وجود واقعی هر دو عوض (پول و رمزارز) اطمینان حاصل نماید. پس از تکمیل مرحله پیش‌واریز، فرآیند تسویه نهایی^۲ آغاز می‌شود. به‌محض ثبت سفارش خرید در قیمت توافقی، سیستم صرافی به‌صورت کاملاً خودکار و در کسری از ثانیه عمل تسویه را انجام می‌دهد. در این فرآیند، مبلغ معامله بلافاصله از حساب خریدار کسر شده و مقدار رمزارز خریداری‌شده به کیف پول وی واریز می‌گردد. به‌دلیل خودکار بودن این سیستم و وابستگی آن به زیرساخت از پیش تأییدشده، هیچ‌یک از طرفین قادر به ایجاد اختلال در روند پرداخت یا متوقف کردن آن نیست. این سازوکار، امکان تقلب یا عدم تسلیم را به حداقل می‌رساند و اطمینان نسبت به «وجود» و «قدرت بر تسلیم» عوضین را فراهم می‌کند؛ زیرا هر دو دارایی از پیش نزد صرافی موجود است و معامله بر اساس موجودی قطعی طرفین انجام می‌پذیرد (نک: Singh, 2025). این عملیات شباهت ساختاری به فرآیند خرید در پلتفرم‌های خرید اینترنتی کالا دارد که نسبت به بسیاری از کالاها، بلافاصله پس از ثبت سفارش، مبلغ از حساب مشتری کسر شده و مراحل ارسال کالا آغاز می‌گردد.

بنابراین، به نظر می‌رسد اشکال واردشده قابل پذیرش نیست و معاملات رمزارزها از این جهت سفیهانه تلقی نمی‌شوند.

معلوم نبودن عوضین

از منظر فقه، «معلوم بودن ثمن و مثن» یکی از شروط عوضین برای صحت بیع به شمار می‌رود (محقق‌حلی، ۱۴۰۹، ج. ۲، ص. ۲۷۱ و ۲۷۲) و درباره اعتبار آن، حتی ادعای اجماع شده است (انصاری، بی‌تا، ج. ۴، ص. ۲۱۰)؛ زیرا اگر دست‌کم یکی از عوضین مجهول باشد، ممکن است در برابر بهای پرداخت‌شده، عوضی متناسب از نظر ارزش اقتصادی قرار نگیرد؛ از همین رو که شماری از فقها بر این باورند که چنین معامله‌ای سفیهانه است (نک: قمی، ۱۳۹۹، ج. ۳، ص. ۲۶۷).

نقد و بررسی

اگر گفته شود در معامله سفیهانه، طرفین آگاهانه اقدام به مبادله عوضینی می‌کنند که عرفاً از نظر ارزش اقتصادی نامتناسب‌اند، در این صورت، اشکال مطرح‌شده در حقیقت ناظر به مسأله «غرر» خواهد بود، نه «سفه»؛ زیرا «غرر» در شریعت به‌معنای خطر ناشی از ابهام نسبت به دست‌کم یکی از عوضین در زمان معامله است؛ خطری که شایان توجه باشد (سلطانی‌فرد و محمدی، ۱۴۰۳، ص. ۸۵۴). از همین رو، شرط معلوم بودن

1. Pre-funding.

2. Settlement.

عوضین، برای پیشگیری از همین ضرر احتمالی در نظر گرفته شده است؛ چراکه در فرض مجهول بودن عوضین، تنها احتمال عدم تناسب ارزش اقتصادی وجود دارد، نه قطعیت آن؛ چه بسا اتفاقاً عوضین نامعلوم، از نظر ارزش متوازن باشند.

افزون بر این و صرف نظر از پاسخ پیشین، باید گفت سازوکار حاکم بر بازار رمزارزها، به‌ویژه در پروژه‌های معتبر و شناخته‌شده، بر پایه شفافیت اطلاعاتی است. قیمت و ارزش این دارایی‌ها در پلتفرم‌های معاملاتی به‌صورت عمومی و لحظه‌ای در دسترس است و معامله‌گران می‌توانند با اتکا بر این داده‌ها، در زمان مناسب و با مقدار مشخصی اقدام به معامله کنند. بدیهی است که این سطح از شفافیت، خود معیاری برای تشخیص و گزینش دارایی‌های معتبر از پروژه‌های غیرشفاف و پرریسک به شمار می‌رود. بنابراین، دست‌کم در مورد طیف گسترده‌ای از رمزارزها، شبهه معلوم نبودن عوضین منتفی است.

بی‌پشتوانه بودن کوین‌ها و نبود تضمین در بازار آن

برخلاف پول‌های اعتباری که پشتوانه‌ای چون دولت‌ها و نظام‌های بانکی دارند، اعتبار رمزارزها صرفاً متکی به سازوکار شبکه غیرمتمرکز و اعتماد کاربران است. این ماهیت موجب می‌شود هیچ نهاد معتبری مسئولیت مستقیمی در قبال ارزش، پایداری یا جبران خسارت‌های ناشی از سرقت و کلاهبرداری بر عهده نگیرد؛ تاجایی که در برخی مقررات داخلی نیز تصریح شده استفاده از این دارایی‌ها مشمول حمایت و ضمانت دولت نیست.^۱ این بی‌پشتوانگی و نبود تضمین، احتمال از بین رفتن ناگهانی ارزش را برای این دارایی‌ها به وجود می‌آورد و امکان اقدامات حمایتی متعارف مانند مسدود کردن حساب‌های مسروقه را منتفی می‌سازد (نک: رضی‌الشمري، ۲۰۱۹، ص: ۷۳؛ به نقل از: مروی، ۱۴۰۱، ص: ۱۲۱). از این رو، برخی اقدام به معامله رمزارزها را با توجه به فقدان چتر حمایتی، مصداق رفتار سفیهانه دانسته‌اند (نک: نورمفیدی، ۱۴۰۲).

نقد و بررسی

در تحلیل این اشکال، توجه به چند نکته اساسی ضروری است:

اولاً، این اشکال در صورتی قابل طرح است که رمزارزها به‌عنوان «پول» شناخته شوند؛ اما اگر به‌عنوان «کالا» تلقی شوند، شرط وجود پشتوانه موضوعیت ندارد. بسیاری از کالاهای متعارف بازار - از فلزات گران‌بها تا آثار هنری - فاقد پشتوانه‌اند، ولی این امر مانع صحت معاملات آن‌ها نیست. بنابراین، در فرض کالابودن کوین‌ها، استدلال مبتنی بر بی‌پشتوانگی و جاهت لازم را ندارد.

ثانیاً، با فرض پذیرش پول بودن کوین‌ها و همچنین پذیرش این دیدگاه که پشتوانه پول عبارت است از هرآنچه ثبات ارزش اقتصادی و قدرت خرید آن را تضمین می‌کند (نک: یوسفی، ۱۳۷۷، ص: ۱۳۸)، می‌توان گفت آنچه امروزه در عمل پشتوانه پول محسوب می‌شود، نه دارایی‌های مادی، بلکه اعتبار دولت‌های صادرکننده و پذیرش عمومی مردم است (نک: مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۲؛ جوادی‌آملی، ۱۳۹۳؛ شهیدی، ۱۳۹۷؛

۱. در اولین بند «تصویب‌نامه هیئت‌وزیران» مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۱۳ آمده است: «استفاده از رمزارزها صرفاً با قبول مسئولیت خطرپذیری (ریسک) از سوی متعاملین صورت می‌گیرد و مشمول حمایت و ضمانت دولت و نظام بانکی نبوده و استفاده از آن در مبادلات داخل کشور مجاز نیست».

عباسی خراسانی، ۱۳۹۹). به عبارت دیگر، ارزش پول‌های رایج غالباً از قدرت حکومت‌ها و اعتماد عمومی ناشی می‌شود، نه از پشتوانه‌های فیزیکی.

با این ملاحظه، در رمزارزهایی مانند بیت‌کوین نیز چه بسا بتوان گفت پشتوانه آن نه نهاد یا شخص خاص، بلکه مجموعه‌ای از عوامل غیرمتمرکز است؛ از جمله شبکه قدرتمند «بلاک‌چین» که ضامن امنیت و کارکرد آن است. در کنار اعتماد و اقبال روزافزون کاربران و مشارکت فعال مجموعه‌ای از استخراج‌کنندگان، توسعه‌دهندگان و سازمان‌های مرتبط. به بیان دیگر، اعتباردهنده کوین‌ها نه دولت‌ها یا اشخاص حقیقی، بلکه یک سیستم اجتماعی-فناورانه غیرمتمرکز است که بر پایه اعتماد جمعی و اجماع عرف خاص شکل گرفته است. از این رو، ممکن است بتوان این شبکه را نوعی پشتوانه غیرمتمرکز دانست که در جای خود ثبات نسبی و مقبولیت رمزارزها را تضمین می‌کند.

ثالثاً، هرچند نهادهای مالی رسمی هنوز رمزارزها را به‌طور گسترده معتبر نمی‌دانند، اما شواهدی از پذیرش تدریجی آن‌ها وجود دارد. برخی کشورها با به رسمیت شناختن رمزارزها، حتی مالیات بر معاملات آن وضع کرده و آن را به‌عنوان ثمن یا مثنی در مبادلات پذیرفته‌اند (نورمفیدی، ۱۴۰۲). به‌عنوان مثال، به‌تازگی در کشور قانون «مالیات بر سوداگری و سفته‌بازی» در تاریخ ۱۴/۰۵/۱۴۰۴ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید که برای نخستین بار، مفاهیمی چون «رمزپول» و «رمزدارایی» در زمره دارایی‌های مشمول مقررات مالیاتی و الزام به صدور صورتحساب الکترونیکی و ثبت تراکنش‌ها قرار گرفته‌اند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۳). این اقدام را می‌توان نشانه‌ای از حرکت تدریجی نظام حقوقی کشور به سوی تنظیم‌گری و شفاف‌سازی معاملات رمزارزی دانست؛ حرکتی که هرچند به‌معنای تأیید مطلق مشروعیت فقهی رمزارزها نیست، بیانگر آن است که با تدوین چارچوب‌های دقیق اقتصادی، فنی و حقوقی می‌توان زمینه را برای بررسی مجدد و رفع تدریجی موانع فقهی فراهم ساخت و مسیر تعامل قانون‌مند با این پدیده را هموارتر کرد.

از این رو، ادعای فقدان اعتبار مطلق از سوی تمامی نهادها و عقلاً صحیح به نظر نمی‌رسد. مؤید این مطلب آن است که شرکت‌های خصوصی نیز توانایی ایجاد رمزارز را دارند؛ نمونه بارز آن، رمزارز «تتر»^۱ است که در سال ۲۰۱۴ میلادی توسط شرکت خصوصی Tether Limited Inc راه‌اندازی شد (Cryptoslav, 2023). از این رو، لزومی ندارد پشتوانه رمزارزها حتماً حاکمیت‌های رسمی باشند.

رابعاً، اشکال مطرح‌شده - همانند اشکال پیشین - درباره احتمال ضرر بوده و در واقع بیش از آنکه به «سفه» بازگردد، به «غرر» مربوط است.

در مورد فقدان مسئولیت و ضمانت اجرایی در بازار رمزارزها نیز باید گفت:

اولاً، به چه دلیل برای صحت معامله‌ای، وجود تضمین نسبت به عوضین آن ضرورت دارد؟

ثانیاً، این ادعا که دولت‌ها مطلقاً نتوانند در بازار رمزارزها ورود کنند نیز صحیح به نظر نمی‌رسد؛ چراکه در عمل، برخی دولت‌ها با وضع مقرراتی، در جهت پیشگیری از مشکلات احتمالی و سامان‌دهی این بازار گام

برداشته‌اند؛ هرچند که اثربخشی و حدود این‌گونه مداخلات هنوز کاملاً روشن نیست و نمی‌توان با قاطعیت در مورد موفقیت‌آمیز بودن آن‌ها قضاوت کرد. ابلاغ «الزامات انتظامی سایبری تخصصی کارگزاران مبادله رمزارز»^۱ و همچنین تصویب کلیات طرح سامان‌دهی رمزارزها در کمیسیون اقتصادی مجلس در تاریخ ۱۳ آذر ۱۴۰۲ را می‌توان از جمله این اقدامات در کشور دانست.

وجود نوسانات شدید و بدون محدودیت در بازار کوین‌ها

بازار کوین‌ها به دلیل حجم نسبتاً کوچک، نقدینگی محدود و حضور پررنگ سفته‌بازان، از نوسانات قیمتی شدیدی رنج می‌برد. برای نمونه، بر اساس پژوهشی در سال ۲۰۲۴، نوسان‌پذیری بیت‌کوین به‌طور تاریخی به‌طور متوسط ۴ تا ۵ برابر بیشتر از شاخص‌های اصلی بازار سهام (مانند S&P 500) بوده است (Nzokem & Maposa, 2024). این امر نشان می‌دهد که ریسک از دست دادن سرمایه در بیت‌کوین به مراتب بالاتر از سرمایه‌گذاری در بازار سهام است. این نوسانات می‌تواند برای سرمایه‌گذاران غیرحرفه‌ای که ممکن است تمام سرمایه خود را در یک افت ناگهانی از دست بدهند، بسیار آسیب‌زا باشد. برای نمونه، در سال ۲۰۲۲، قیمت بیت‌کوین از اوج حدود ۶۹,۰۰۰ دلار در نوامبر ۲۰۲۱ به زیر ۱۷,۰۰۰ دلار در نوامبر ۲۰۲۲ سقوط کرد. بسیاری از معامله‌گران خرد که در اوج قیمت خریداری کرده بودند، بیش از ۷۵٪ از سرمایه خود را از دست دادند. برای مثال، یک معامله‌گر خرد که ۱۰,۰۰۰ دلار در قیمت ۶۵,۰۰۰ دلار سرمایه‌گذاری کرده بود، ارزش دارایی او به حدود ۲,۵۰۰ دلار کاهش یافت.

نمودار زیر، نوسانات قیمتی بیت‌کوین را به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین رمزارزها، در بازه زمانی تقریبی ده‌ساله (از سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۵) نشان می‌دهد.

۱. در دی‌ماه سال ۱۴۰۱، پلیس فضای تولید و تبادل اطلاعات فراجا، مستندی را تحت عنوان «الزامات انتظامی سایبری تخصصی کارگزاران مبادله رمزارز» به تعدادی از مدیران سکویهای تبادل رمزارزها به‌صورت غیررسمی و در ضمن سیزده صفحه ابلاغ کرد. بر اساس یکی از این الزامات، مقرر شد شرکتی که صرافی دارد باید تضمینی باشد. همچنین ارائه خدمات در حوزه رمزارز به اتباع خارجی ممنوع گردید. در بند دیگر آمده که اگر پس از ارزیابی‌ها، بازرسانی‌ها و تذکرات پلیس فتا، این نهاد به این نتیجه رسید که فعالیت صرافی‌ها سازگاری با روح این الزامات ندارند، از طریق شاپرک نسبت به مسدود شدن درگاه آن‌ها اقدام خواهد شد. در بخش فراهم کردن امنیت برای پلتفرم‌های فعال در حوزه رمزارز نشانه‌هایی از انحصار هم دیده می‌شد، چراکه اعلام شد شرکت‌های فعال در این بخش باید به‌صورت دوره‌ای و هر شش ماه یک‌بار نسبت به انجام تست امنیتی توسط یک شرکت ارزیاب «مورد تأیید پلیس فتا / مرکز افتا» اقدام کنند. از دیگر الزامات این بود که شرکت‌ها را ملزم می‌کرد کلیه اطلاعات مرتبط با سوابق معاملات و تراکنش‌های کاربران را حداقل به مدت ۱۰ سال و به‌صورت امن نگهداری کنند. بر اساس بندی دیگر، هرگونه تبلیغات فریبنده با هدف ترویج ارزهای رمزیایه، اعم از داخلی یا خارجی، تشویق و ترغیب مردم به سرمایه‌گذاری در رمزارزها یا سایت‌های مدعی پرداخت سودهای کلان و غیره ممنوع گشت (نک: آرزدیجیتال، ۱۴۰۲).



نمودار ۱. نوسانات قیمت بیت کوبین در بازه ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۵ (Bitbo, 2025)

نمودار فوق تأیید می‌کند که بیت کوبین با وجود پتانسیل سود بالا، یک دارایی بی‌ثبات است. بر همین اساس، ممکن است ادعا شود معامله در این بازار به دلیل وجود ریسک بالای ناشی از نوسانات زیاد قیمتی و بی‌ثباتی آن‌ها سفیهانه تلقی می‌شود.

نقد و بررسی

اگرچه این اشکال به‌وضوح در مورد رمزارزهای پرنوسانی مانند بیت کوبین صادق است، اما باید توجه داشت نوسانات شدید و دوره‌های ریزش قیمتی پدیده‌ای مختص به بازار رمزارزها نیست و بازارهای سنتی تحت نظارت نیز از آن مصون نیستند. به‌عنوان نمونه، بورس تهران در بازه زمانی ۱۳۹۹ تا ۱۴۰۲ شاهد کاهش قابل ملاحظه‌ی شاخص کل بود. بر اساس داده‌های منتشرشده توسط سازمان بورس و اوراق بهادار، ارزش پرتفوی تعداد قابل توجهی از سرمایه‌گذاران خرد در این بازه زمانی بیش از ۵۰ درصد کاهش یافت. این میزان کاهش برای برخی نمادهای خاص حتی به محدوده ۷۰ تا ۸۰ درصد نیز رسید.^۱ نمودار زیر نیز بیانگر وضعیت پرنوسان بازار سرمایه در بازه زمانی سال‌های ۱۳۹۹ تا ۱۴۰۳ است.



نمودار ۲. تحولات سالانه شاخص بورس تهران (شبکه اطلاع‌رسانی طلا، سکه و ارز، ۱۴۰۳)

۱. آمار یادشده در بخش «گزارش آماری وضعیت بازار سرمایه» در تارنمای رسمی «سازمان بورس و اوراق بهادار» به نشانی www.seo.ir قابل مشاهده و استناد است.

این واقعیت به خوبی نشان می‌دهد که نوسانات شدید، پدیده‌ای است که به درجات مختلف در دیگر بازارهای مالی نیز وجود دارد.

باین حال، نکته اساسی آن است که معاملات رمزارزها به دلیل حساسیت و پیچیدگی خود، طبیعتاً با سطح بالایی از ریسک همراهاند و انجام دادن آن‌ها مستلزم فراگیری دانش و مهارت‌های تخصصی است؛ امری که در تبادلات متعارف چندان ضرورت ندارد. بر همین اساس، با وجود چنین آگاهی و مهارتی، نمی‌توان این معاملات را رفتار سفیهانه دانست. به بیان دیگر، در این بازار قدرت عرضه و تقاضا عامل اصلی نوسان قیمت‌هاست؛ نوسانی که معمولاً بر پایه تحلیل‌های تکنیکال و سطوح مقاومت و حمایت شکل می‌گیرد و از همین رو، برای اهل فن تا حدودی قابل پیش‌بینی است.

خرید در قیمت‌های نامعقول

گاه معامله‌گران رمزارز، بدون توجه به روند رشد پیشین و در محدوده‌های مقاومتی - به‌ویژه پس از جهش‌های شدید قیمتی - اقدام به خرید می‌کنند. این رفتار از منظر فعالان باتجربه بازار منطقی به نظر نمی‌رسد و می‌تواند زمینه نسبت «سفه» به چنین معاملاتی را فراهم سازد. در واقع، خرید در چنین نقاطی ممکن است نشانه‌ای از تصمیم‌گیری احساسی و فقدان تحلیل عقلایی تلقی شود.

تقد و بررسی

در تحلیل این اشکال، باید به دو جنبه متمایز ولی مرتبط توجه کرد:

اولاً، خرید در قیمت‌های غیرمنطقی از دیدگاه عقلای بازار رفتاری ناپسند و غیرحرفه‌ای است؛ زیرا معامله‌گران آگاه پیش از هر تصمیمی به داده‌های تحلیل تکنیکال، شاخص‌های آماری و روان‌شناسی بازار توجه می‌کنند. این ابزارها به آنان کمک می‌کند تا نقاط مناسب ورود و خروج را تشخیص داده، ریسک معاملات را کاهش دهند و از زیان‌های سنگین جلوگیری کنند. چنین رویکردی بیانگر وجود محاسبه و تدبیر عقلایی در تصمیم‌گیری‌های معاملاتی است.

ثانیاً، اگر صرف معامله در شرایط پرریسک، معیار سفاهت دانسته شود، باید بسیاری از معاملات در بازارهای سنتی - مانند بورس، طلا یا مسکن - نیز باطل تلقی گردد؛ زیرا در این بازارها نیز گاه خرید در قیمت‌های نادرست یا تحت تأثیر هیجانات موقتی رخ می‌دهد. بنابراین، ریسک‌پذیری کنترل‌شده و آگاهانه را نمی‌توان به‌خودی‌خود مصداق رفتار سفیهانه دانست.^۱

۱. مواردی همچون «کلاهبرداری»، «مسدود شدن حساب به‌سبب تحریم»، «هک یا سرقت کیف پول»، و حتی «فراموشی رمز عبور» یا «گم کردن کلید خصوصی» نیز از جمله خطرهای محتمل در بازار رمزارزهاست؛ باین حال، آشنایی نسبی با سازوکارهای امنیتی، انتخاب صرافی‌های معتبر، به‌کارگیری گذروژه‌های پیچیده و رعایت پروتکل‌های حفاظتی می‌تواند تا حدودی احتمال بروز این آسیب‌ها را کاهش دهد. از این رو، وجود چنین مخاطراتی را نمی‌توان به‌تنهایی دلیلی بر سفیهانه بودن معاملات رمزارزی دانست، بلکه باید آن را در چارچوب رفتار عقلایی همراه با آگاهی و احتیاط تحلیل کرد.

در پایان باید یادآور شد که نفی سفیهانه بودن معاملات کوبین‌ها، به معنای مشروعیت این معاملات نیست؛ چراکه مسائل و ابهامات دیگری همچون «ضرری بودن» خرید و فروش این ارزها همچنان محل بحث بوده و نیازمند تحلیل مستقل در پژوهش‌های دیگر است.^۱

نتیجه‌گیری

۱. «معامله سفیهانه» مفهومی مستقل از «معامله سفیه» و ناظر به معاملاتی غیر عقلایی است که معامله‌گر سفیه نباشد. در این‌گونه معاملات، رفتار مالی انجام‌شده از دید عرف و عقلا نامتعارف و فاقد غرض عقلایی است؛ مانند فروش خانه‌ای به بهای ناچیز یا خرید کالایی بی‌ارزش با قیمتی گزاف. مشهور فقهای امامیه، از جمله امام خمینی (ره)، با استناد به لزوم عقلایی بودن معامله، معاملات سفیهانه را باطل دانسته و تصحیح بعدی آن را نیز ممکن نمی‌دانند؛ زیرا در نظر ایشان، سفاقت در خود معامله نهفته است، نه صرفاً در شخصیت معامله‌گر. در مقابل، گروهی دیگر مانند محقق خوبی، دلیلی بر بطلان این‌گونه معاملات نیافته و معتقدند آنچه شرعاً بی‌اعتبار است، «معامله سفیه» است نه «سفیهانه».

۲. بیشتر فقها درصدد ارائه تعریف دقیق و تبیین ضوابط تحقق «معامله سفیهانه» برنیامده‌اند؛ اما با توجه به فروعات فقهی‌ای که در آن‌ها به عنصر سفاقت در معامله استناد شده است، می‌توان گفت به‌طور کلی، هر معامله‌ای که در آن تناسب عرفی ارزش اقتصادی میان عوض و معوض رعایت نشود و در عین حال، غرض عقلایی و خردمندانه‌ای نیز بر آن مترتب نباشد، معامله‌ای سفیهانه محسوب می‌شود.

۳. سفیهانه بودن یک عمل - برخلاف سفیه بودن شخص - امری نسبی است. برای اینکه معامله‌ای سفیهانه محسوب نشود، وجود یک غرض شخصی عقلایی کافی است و لازم نیست این غرض، همگانی یا مورد پذیرش عموم باشد. به بیان دیگر، برخی انگیزه‌ها و اهداف شخصی وجود دارند که ممکن است از دید اکثر مردم بی‌ارزش تلقی شوند، اما برای فرد یا گروهی خاص، کاملاً عقلانی و منطقی باشند. برای نمونه، فردی که طالب خط پدرش است و حاضر است برای آن - با وجود ارزش مادی ناچیز - هزینه زیادی کند، یا کسی که به محله‌ای خاص علاقه‌مند است و می‌پذیرد خانه‌ای را به چند برابر قیمت در آنجا بخرد - درحالی که نوع خریداران دیگر حاضر به چنین خریدی نیستند -، در واقع بر اساس غرض شخصی خود عمل کرده است. افزون بر این، ممکن است عملی در یک زمان یا مکان خاص، سفیهانه به نظر برسد، اما در شرایطی دیگر کاملاً منطقی باشد. برای مثال، خون امروزه دارای ارزش و فایده است، درحالی که در گذشته این‌گونه نبوده است. بدیهی است که چنین مواردی را نمی‌توان سفیهانه دانست. بنابراین، در بسیاری از مواردی که به‌عنوان مصداق معامله سفیهانه مطرح می‌شوند، می‌توان مناقشه صغروی کرد و اساساً آن‌ها را سفیهانه ندانست.

۱. البته می‌توان از منظری دیگر چنین استدلال کرد که معاملات کوبین‌ها را تنها در صورتی می‌توان سفیهانه به شمار آورد که پیش‌تر، نهی شرعی نسبت به آن‌ها اثبات شده باشد؛ زیرا در فرض وجود چنین منعی، فرد متشرع با پرداخت پول و خرید دارایی‌ای مانند بیت کوبین - که از باب «حرمت اکل مال به باطل» تصرف در آن ممنوع است - عملاً نمی‌تواند از عوض به‌دست‌آمده بهره‌ای عقلایی ببرد و چنین رفتاری در حکم «دور ریختن مال» خواهد بود و عقلاً آن را رفتاری سفیهانه می‌دانند.

۴. با توجه به تحلیل‌های انجام‌شده درباره معیارهای تحقق معامله سفیهانه - از جمله «مالیت نداشتن»، «منفعت عقلایی نداشتن»، «مملوک نبودن»، «قدرت بر تسلیم نداشتن» و «معلوم نبودن» دست‌کم یکی از عوضین - می‌توان نتیجه گرفت که معاملات کوبین‌ها از هیچ‌یک از جهات یادشده، بر معامله سفیهانه منطبق نمی‌گردند. نخست آنکه رمزارزها بی‌تردید از منظر عرف عقلاً «مال» محسوب می‌شوند؛ زیرا رغبت قابل توجه کاربران، وجود عرضه و تقاضای واقعی، ارزش مبادلی روشن و کارکردهای متعدد اقتصادی، تحقق عنوان مالیت را قطعی می‌کند. طبیعی است که با برخورداری از چنین کارکردهایی، منفعت عقلایی نیز در آن‌ها مفروض است. ثانیاً رمزارزها مملوک‌اند و مالکیت آن‌ها به‌صورت روشن از طریق خریدوفروش یا استخراج تحقق می‌یابد. ثالثاً نبود قدرت بر تسلیم نیز در این معاملات به‌دلیل سازوکار فنی شبکه بلاک‌چین و ساختار نظارتی صرافی‌های معتبر که انتقال قطعی و لحظه‌ای را تضمین می‌کنند، منتفی است. رابعاً، اشکال معلوم نبودن عوضین نیز - دست‌کم در رمزارزهای اصلی و شناخته‌شده - وارد نیست؛ زیرا هم قیمت و هم مقدار رمزارزها در لحظه معامله به‌طور کامل شفاف و قابل محاسبه است. خامساً «بی‌پشتوانه بودن» و «نبودن پشتوانه» نیز نمی‌تواند موجب سفیهانه شدن این معاملات شود؛ زیرا صرف‌نظر از اینکه وجود پشتوانه و تضمین از شرایط صحت معاملات نیست، چه بسا بتوان پشتوانه رمزارزهایی مانند بیت‌کوبین را به‌شکل «سیستمی» و برخاسته از مجموعه‌ای از عوامل عقلایی همچون شبکه غیرمتمرکز بلاک‌چین، امنیت رمزنگاری‌شده، مشارکت استخراج‌کنندگان، توسعه‌دهندگان و اعتماد کاربران دانست. در نهایت، مدیریت ریسک‌هایی نظیر «خرید در قیمت‌های نامعقول»، «هک یا سرقت کیف پول»، «فراموشی رمز عبور» و «گم کردن کلید خصوصی» عمدتاً در گرو آگاهی و رعایت اصول امنیتی توسط کاربران است و با انتخاب بسترهای معتبر و به‌کارگیری راهکارهای حفاظتی مناسب می‌توان تا حد زیادی از وقوع آن‌ها پیشگیری کرد. بنابراین، حتی بر فرض پذیرش دیدگاه فقهی «بطالان معاملات سفیهانه»، نمی‌توان معاملات کوبین‌ها را داخل در این عنوان دانست.

گفتنی است نفی وصف سفاقت از معاملات کوبین‌ها، به‌منزله اثبات مشروعیت کامل آن‌ها نیست؛ زیرا مباحث دیگری از قبیل «ضرری بودن» این معاملات، کماکان مورد مناقشه بوده و نیازمند واکاوی مستقل است.

منابع

قرآن کریم

- ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد. (۱۳۶۷). النهایة فی غریب الحدیث والأثر. بیروت: المكتبة العلمية.
- ابن ادريس، محمد بن احمد. (۱۴۲۹). موسوعة ابن ادريس الحلبي. قم: دليل ما.
- ابن رفاعه، احمد بن محمد. (۲۰۰۹). كفاية النبيه في شرح التنبيه. بی‌جا: دار الكتب العلمية.
- ابن قدامه، عبدالله بن احمد. (۱۴۲۱). الكافي في فقه الامام أحمد بن حنبل. بیروت: دار الكتب العلمية.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب. بیروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع و دار صادر.
- اردبیلی، احمد بن محمد. (بی‌تا). مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الأذهان. قم: مؤسسة النشر الاسلامی.
- امامی، سید حسن. (۱۳۹۴). حقوق مدنی. تهران: انتشارات اسلامیة.
- انصاری، مرتضی. (بی‌تا). کتاب مکاسب. بی‌جا: تراث الشيخ الأعظم.
- بحرانی، یوسف. (بی‌تا). الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة. قم: مؤسسة النشر الاسلامی.
- پورصدقی، رضا؛ فائزی، محمد و آذرین، سید صادق. (۱۴۰۱). واكوی فقهی غرری بودن معامله بیت کوبین. فقه و تاریخ تمدن، ۸(۳).
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۷۸). مبسوط در ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۰). حقوق اموال. تهران: گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۴۰۰). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۱، ۲ خرداد). تقریرات درس خارج فقه.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۳، ۷ دی). تقریرات درس خارج فقه.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۷، ۱ دی). تقریرات درس خارج فقه.
- جودمایر، الوشا؛ استیفر، نیکلاس؛ کرامهولز، کاترین و گارویپ، اد. (۱۳۹۹). بلاک چین (معرفی بیت کوبین، رمزارزها و مکانیزم توافق به وجود آمدن آن‌ها) (ترجمه مدیری و عظیم زادگان). تهران: پشتیبان.
- حاجی ملامیرزایی، حامد. (۱۳۹۹). بلاک چین. تهران: انتشارات دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- حائری، عبدالکریم. (۱۳۹۱). استفتائات. قم: زائر.
- حبیبیان نقیبی، مجید؛ اسدیان لایمی، مرتضی و زحمتکش، محمدعلی. (۱۳۹۹). بررسی چالش غرر در معامله بارمزارزها (مورد مطالعه بیت کوبین). در کنفرانس بین المللی فقه، حقوق و پژوهش‌های دینی، (۲).
- حسینی عاملی، محمدجواد. (بی‌تا). مفتاح الكرامة فی شرح قواعد العلامة. قم: مؤسسة النشر الاسلامی.
- حسینی مراغی، سید میر عبدالفتاح. (۱۴۱۷). العناوین الفقهية. قم: مؤسسة النشر الاسلامی.
- حلی، جعفر بن الحسن (محقق). (۱۴۰۹). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام. تهران: استقلال.
- حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۲). منتهی المطلب فی تحقیق المذهب. مشهد: مجمع البحوث الاسلامیة.
- حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۴). تذکرة الفقهاء. قم: مؤسسة آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث.
- حلی، حسین بن علی. (۱۴۳۲). بحوث فقهية من محاضرات آیت الله العظمی الشیخ حسین الحلبي. بیروت: دار الزهراء.
- حلی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد. قم: اسماعیلیان.
- خویی، سید محمد تقی. (۱۳۹۸). الشروط أو الالتزامات التبعية فی العقود. بیروت: دار المؤرخ العربی.
- روحانی، محمد صادق. (۱۴۱۴). فقه المسائل المستحدثة. قم: دار الكتاب.

- سبحانی تبریزی، جعفر. (۱۳۹۶، ۲۵ بهمن). تقریرات درس خارج فقه. مدرسه فقهات. <https://www.eshia.ir>
- سعادت مصطفوی، سیدمصطفی و مطیعی، محمدجواد. (۱۴۰۳). وضعیت عمل سلفیه در فقه امامیه؛ نظریه نسبیّت. پژوهش نامه فقه اجتماعی، ۱۲(۲۴).
- سلطانی فرد، جواد و محمدی، احمد. (۱۴۰۳). کاوشی نو در گستره مفهومی قاعده نفی غرر و انطباق سنجی خرید و فروش ارزهای رمزیابه با آن از منظر فقه امامیه. پژوهش نامه حقوق اسلامی، ۲۵(۴).
- سلطانی فرد، جواد؛ یوسفی، احمدعلی و محمدی، احمد. (۱۴۰۴). بازپژوهی معناشناختی مال از منظر فقه امامیه. فقه و اصول، ۵۷(۱۴۱).
- سمعانی، منصوربن محمد. (۱۴۱۸). قواعد الأدلة فی الأصول. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- شب زنده دار، محمدمهدی. (۱۳۹۶، ۵ آذر). تقریرات درس خارج اصول فقه. مدرسه فقهات. <https://www.eshia.ir>
- شبیروی زنجانی، موسی. (۱۳۸۰). کتاب نکاح. قم: مؤسسه پژوهشی رای پرداز.
- شهیداول، محمدبن مکی. (بی تا). اللعة الدمشقیة. بی جا: دار الفکر.
- شهیدثانی، زین الدین بن علی. (۱۳۹۸). الروضة البهیة فی شرح اللعة الدمشقیة. بی نا، بی جا.
- شهیدی، محمدتقی. (۱۳۹۷، ۳ بهمن). تقریرات درس خارج فقه. مدرسه فقهات. <https://www.eshia.ir>
- صفائی، سیدحسین و قاسم زاده، مرتضی. (۱۳۸۱). حقوق مدنی: اشخاص و محجورین. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت).
- طباطبایی بروجردی، سیدحسین. (۱۳۹۴). الرسائل الفقهیة. قم: مؤسسة آیت الله العظمی البروجردی.
- طباطبایی حکیم، سیدمحسن. (بی تا). نهج الفقاهة. قم: ۲۲ بهمن.
- طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵). مجمع البحرین و مطلع النیرین. تهران: مرتضوی.
- طوسی، محمدبن حسن. (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الامامیة. تهران: المكتبة المرتضویة.
- عباسی خراسانی، هادی. (۱۳۹۹، ۲۷ اسفند). تقریرات درس خارج فقه. مدرسه فقهات. <https://www.eshia.ir>
- علیدوست، ابوالقاسم. (۱۳۹۹، ۸ مهر). تقریرات درس خارج اصول فقه.
- علیدوست، ابوالقاسم. (۱۳۹۷، ۱۰ آذر). تقریرات درس خارج فقه.
- غروی اصفهانی، محمدحسین. (۱۴۱۹). حاشیة کتاب المکاسب. بی جا: المحقق.
- غروی نایینی، محمدحسین. (بی تا). منیة الطالب فی حاشیة المکاسب. بی جا: المكتبة المحمدیة.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). کتاب العین. قم: هجرت.
- فضلی، حسن؛ چمندار، مهدی و زمردی، هادی. (۱۳۹۸). بلاکچین و رمزارزها. تهران: ناقوس.
- فیومی، احمدبن محمد. (۱۴۱۴). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر. قم: مؤسسه دارالهجرة.
- قمی، ابوالقاسم. (۱۳۹۹). جامع الشتات. قم: فقه الثقلین.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۴). قواعد عمومی قراردادها. تهران: نشر شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۴۰۰). اموال و مالکیت. تهران: میزان.
- گرچی، ابوالقاسم. (۱۳۸۵). مقالات حقوقی. تهران: دانشگاه تهران.
- محبی پور، نرجس خاتون؛ زارع، مهدی؛ رضانی، محمد و خسروی نیا، بابک. (۱۴۰۱). ارزهای دیجیتال از منظر فقه. با تأکید بر استخراج، معاملات و مشروعیت. جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۱۰(۵).

- محمدی، احمد؛ سلطانی‌فرد، جواد؛ رنجبر، حسین و پهلوانی، محمداسماعیل. (۱۴۰۱). انطباق‌سنجی استخراج رمزارزها با جعاله. فقه، ۲۹(۱۱۱).
- مدرسی، محمدرضا. (۱۳۹۲). مقالات فقهی: اجرت بر واجبات. قم: دار التفسیر.
- مدنی‌تبریزی، یوسف. (۱۴۳۳). الفوائد القیمیة فی القرآن و الدعاء و الذکر و بعض المسائل المتفرقة. قم: دفتر سید یوسف مدنی‌تبریزی.
- مروی، جواد. (۱۴۰۱). فقه رمزارزها. قم: مؤسسه انتشارات حوزه‌های علمیه.
- مطهری، مرتضی. (بی‌تا). نظری به نظام اقتصادی اسلام. تهران: صدرا.
- مکارم‌شیرازی، ناصر. (۱۳۸۵). بررسی طرق فرار از ربا. قم: مدرسه الامام علی بن‌ابی‌طالب (ع).
- مکارم‌شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۴۲۴). کتاب النکاح. قم: مدرسه الامام علی بن‌ابی‌طالب (ع).
- مکارم‌شیرازی، ناصر. (۱۳۷۲، ۲۲ تیر). تقریرات درس خارج فقه. مدرسه فقهات. <https://www.eshia.ir>
- مکارم‌شیرازی، ناصر و علیان‌نژادی، ابوالقاسم. (۱۳۸۳). حیل‌های شرعی و چاره‌جویی‌های صحیح. قم: مدرسه الامام علی بن‌ابی‌طالب (ع).
- منتظری، حسینعلی. (۱۴۱۵). دراسات فی المکاسب المحرمة. قم: تفکر.
- مور، وارن. (۱۴۰۱). ارز دیجیتال برای مبتدیان (ترجمه روحانی). مشهد: دیده‌بان قلم فرتاک.
- موسوی‌بجنوردی، سیدحسن. (۱۳۷۷). القواعد الفقهیة. قم: الهادی.
۶۶. موسوی‌خلخالی، محمدمهدی. (۱۳۸۵). فقه الشیعة: الاجارة. تهران: مرکز فرهنگی انتشاراتی منیر.
- موسوی‌خمینی، سیدروح‌الله. (بی‌تا). المکاسب المحرمة. قم: اسماعیلیان.
- موسوی‌خویی، سیدابوالقاسم. (۱۳۶۸). مصباح الفقاهة (تقریر محمدعلی توحیدی). بی‌جا: بی‌نا.
- موسوی‌خویی، سیدابوالقاسم. (۱۴۲۲). توضیح المسائل. قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخویی.
- موسوی‌خویی، سیدابوالقاسم. (۱۴۲۹). محاضرات فی الفقه الجعفری. قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی.
- میلانی، محمدهادی. (بی‌تا). محاضرات فی فقه الامامیة (کتاب الصلاة). مشهد: دانشگاه فردوسی.
- نجفی، محمدحسن. (۱۳۶۲). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نورمفیدی، سیدمجتبی. (۱۴۰۲، ۲۷ اردیبهشت). تقریرات درس خارج فقه. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حضرت آیت‌الله سیدمجتبی نورمفیدی. <https://www.m-noormofidi.com>
- هاشمی‌شاهرودی، محمود. (۱۳۹۵). فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام. قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل‌بیت (ع).
- هاشمی‌شاهرودی، محمود. (۱۴۳۷). استفتانات. بی‌جا: بنیاد فقه و معارف اهل‌بیت (ع).
- وحیدخراسانی، حسین. (۱۴۲۹). العقد النضید (تقریر محمدرضا انصاری‌قمی). قم: دار التفسیر.
- یزدی، سیدمحمدکاظم. (۱۳۷۶). سؤال و جواب. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- یوسفی، احمدعلی. (۱۳۷۷). ماهیت پول و راهبردهای فقهی و اقتصادی آن. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ارزدیجیتال. (۱۴۰۳). پایگاه خبری، تحلیلی و آموزشی ارزهای دیجیتال. قابل‌بازیابی در: <https://www.arzdigital.com>
- سازمان بورس و اوراق بهادار. (۱۴۰۳). پورتال رسمی سازمان بورس و اوراق بهادار ایران. قابل‌بازیابی در: <https://www.seo.ir>
- شبکه اطلاع‌رسانی طلا، سکه و ارز. (۱۴۰۳). نرخ‌های لحظه‌ای و اخبار بازار سرمایه. قابل‌بازیابی در: <https://www.tgju.org>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۳). سامانه قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران. قابل‌بازیابی در: <https://rc.majlis.ir>

Reference

- The Holy Qur'ān.
- Ibn al-Athīr al-Jazarī, Mubārak b. Muḥammad. (1367 SH [1988/1989 CE]). *Al-Nihāya fī gharīb al-ḥadīth wa-l-athar* [The ultimate reference on unusual terms in ḥadīth and tradition]. Beirut: al-Maktaba al-'Ilmiyya.
- Ibn Idrīs, Muḥammad b. Aḥmad. (1429 AH [2008/2009 CE]). *Mawsū'at Ibn Idrīs al-Ḥillī* [The encyclopedia of Ibn Idrīs al-Ḥillī]. Qom: Dalīl-I Mā.
- Ibn Rif'a, Aḥmad b. Muḥammad. (2009). *Kifāyat al-nabīh fī sharḥ al-Tanbīh* [The sufficiency of the discerning scholar in commentary on al-Tanbīh]. N.p.: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Ibn Qudāma, 'Abd Allāh b. Aḥmad. (1421 AH [2000/2001 CE]). *Al-Kāfī fī fiqh al-Imām Aḥmad b. Ḥanbal* [The sufficient book in the jurisprudence of Imām Aḥmad b. Ḥanbal]. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Ibn Manzūr, Muḥammad b. Mukarram. (1414 AH [1993/1994 CE]). *Lisān al-'Arab* [The tongue of the Arabs]. Beirut: Dār al-Fikr li-l-Ṭibā'a wa-l-Nashr wa-l-Tawzī' and Dār Ṣādir.
- Ardabīlī, Aḥmad b. Muḥammad. (n.d.). *Majma' al-fā'ida wa-l-burhān fī sharḥ Irshād al-adhhān* [The compendium of benefit and proof in commentary on Irshād al-adhhān]. Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islāmī.
- Imāmī, Sayyid Ḥasan. (1394 SH [2015/2016 CE]). *Ḥuqūq-I madanī* [Civil law]. Tehran: Intishārāt-I Islāmīyya.
- Anṣārī, Murtaḍā. (n.d.). *Kitāb al-makāsib* [The book of transactions]. N.p.: Turāth al-Shaykh al-'A'zam.
- Baḥrānī, Yūsuf. (n.d.). *al-Ḥadā'iq al-nādira fī aḥkām al-'itra al-tāhira* [The radiant gardens concerning the rulings of the pure household]. Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islāmī.
- Pūrshidqī, Riḍā, Fā'izī, Muḥammad, & Ādhariyān, Sayyid Ṣādiq. (1401 SH [2022/2023 CE]). A jurisprudential analysis of the gharar-based nature of Bitcoin transactions. *Fiqh wa Tārīkh-I Tamaddun* [Jurisprudence and the History of Civilization], 8(3).
- Ja'farī Langarūdī, Muḥammad Ja'far. (1378 SH [1999/2000 CE]). *Mabsūt dar terminuluzhī-yi huqūq* [An extensive work on legal terminology]. Tehran: Ganj-I Dānish.
- Ja'farī Langarūdī, Muḥammad Ja'far. (1380 SH [2001/2002 CE]). *Ḥuqūq-I amwāl* [Property law]. Tehran: Ganj-I Dānish.
- Ja'farī Langarūdī, Muḥammad Ja'far. (1400 SH [2021/2022 CE]). *Terminuluzhī-yi huqūq* [Legal terminology]. Tehran: Ganj-I Dānish.
- Jawādī Āmulī, 'Abd Allāh. (1391 SH, 2 Khordād [23 May 2012]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I fiqh* [Advanced jurisprudence lecture notes].
- Jawādī Āmulī, 'Abd Allāh. (1393 SH, 7 Dey [28 December 2014]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I fiqh* [Advanced jurisprudence lecture notes].
- Jawādī Āmulī, 'Abd Allāh. (1397 SH, 1 Dey [22 December 2018]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I fiqh* [Advanced jurisprudence lecture notes].
- Judmayer, Aljoshia, Stifter, Nicholas, Krombholz, Katharina, & Weippl, Edgar. (1399 SH [2020/2021 CE]). *Blockchain: Mu'arriḥt-yi Bitcoin, ramz-arz-hā wa makānīzm-I tawāfuq-I bih wujūd āmadan-I ān-hā* [Blockchain: Introducing Bitcoin, cryptocurrencies, and the consensus mechanism by which they arise] (Mudrīrī & 'Azīmzādagān, Trans.). Tehran: Pushtībān.

- Ḥājī Malāmīrā'ī, Ḥāmid. (1399 SH [2020/2021 CE]). *Blockchain* [Blockchain]. Tehran: Supreme National Defense University and Strategic Research Institute.
- Ḥā'irī, 'Abd al-Karīm. (1391 SH [2012/2013 CE]). *Istiftā'āt* [Legal inquiries]. Qom: Zā'ir. Ḥabībīyān Naqībī, Majīd, Asadiyān Lālīmī, Murtaḍā, & Zahmatkash, Muḥammad 'Alī. (1399 SH [2020/2021 CE]). An examination of the challenge of gharar in cryptocurrency transactions: The case of Bitcoin. In *International Conference on Fiqh, Law, and Religious Research*, (2).
- Ḥusaynī 'Āmilī, Muḥammad Jawād. (n.d.). *Miftāḥ al-karāma fī sharḥ Qawā'id al-'allāma* [The key to nobility in commentary on al-'Allāma's Qawā'id]. Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islāmī.
- Ḥusaynī Marāghī, Sayyid Mir 'Abd al-Fattāḥ. (1417 AH [1996/1997 CE]). *Al-'Anāwīn al-fiqhiyya* [Jurisprudential headings]. Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islāmī.
- Ḥillī, Ja'far b. al-Ḥasan, known as al-Muḥaqqiq al-Ḥillī. (1409 AH [1988/1989 CE]). *Sharā'i' al-Islām fī masā'il al-ḥalāl wa-l-ḥarām* [The laws of Islam concerning lawful and unlawful matters]. Tehran: Istiqlāl.
- Ḥillī, Ḥasan b. Yūsuf. (1412 AH [1991/1992 CE]). *Muntahā al-maṭlab fī taḥqīq al-madhhab* [The ultimate objective in verifying the school]. Mashhad: Majma' al-Buḥūth al-Islāmiyya.
- Ḥillī, Ḥasan b. Yūsuf. (1414 AH [1993/1994 CE]). *Tadhkirat al-fuqahā'* [The reminder of the jurists]. Qom: Mu'assasat Āl al-Bayt 'alayhim al-salām li-lḥyā' al-Turāth.
- Ḥillī, Ḥusayn b. 'Alī. (1432 AH [2010/2011 CE]). *Buḥūth fiqhiyya min muḥādarāt Āyat Allāh al-'Uzmā' al-Shaykh Ḥusayn al-Ḥillī* [Jurisprudential studies from the lectures of Grand Āyat Allāh Shaykh Ḥusayn al-Ḥillī]. Beirut: Dār al-Zahrā'.
- Ḥillī, Muḥammad b. Ḥasan. (1387 SH [2008/2009 CE]). *Īdāḥ al-fawā'id fī sharḥ mushkilāt al-qawā'id* [Clarification of the benefits in commentary on the difficulties of the legal principles]. Qom: Ismā'iliyān.
- Khū'ī, Sayyid Muḥammad Taqī. (1398 SH [2019/2020 CE]). *Al-Shurūṭ aw al-iltizāmāt al-taba'iyya fī al-'uqūd* [Conditions or ancillary obligations in contracts]. Beirut: Dār al-Mu'arrikh al-'Arabī.
- Rūḥānī, Muḥammad Šādiq. (1414 AH [1993/1994 CE]). *Fiqh al-masā'il al-mustahdatha* [Jurisprudence of newly arising issues]. Qom: Dār al-Kitāb.
- Subḥānī Tabrīzī, Ja'far. (1396 SH, 25 Bahman [14 February 2018]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I fiqh* [Advanced jurisprudence lecture notes]. Retrieved from <https://www.eshia.ir>
- Sa'ādat Muṣṭafawī, Sayyid Muṣṭafā, & Muṭī'ī, Muḥammad Jawād. (1403 SH [2024/2025 CE]). The status of the prodigal act in Imāmī jurisprudence: The theory of relativity. *Pazhūhishnāma-yi Fiqh-I Ijtimā'ī* [Journal of Social Jurisprudence], 12(24).
- Sulṭānifard, Jawād, & Muḥammadī, Aḥmad. (1403 SH [2024/2025 CE]). A new inquiry into the conceptual scope of the rule of negating gharar and the assessment of its application to cryptocurrency transactions from the perspective of Imāmī jurisprudence. *Pazhūhishnāma-yi Ḥuqūq-I Islāmī* [Journal of Islamic Law], 25(4).
- Sulṭānifard, Jawād, Yūsufī, Aḥmad 'Alī, & Muḥammadī, Aḥmad. (1404 SH [2025/2026 CE]). A semantic reexamination of property from the perspective of Imāmī jurisprudence. *Fiqh wa Uṣūl* [Jurisprudence and Principles], 57(141).
- Sam'ānī, Mansūr b. Muḥammad. (1418 AH [1997/1998 CE]). *Qawā'it al-adilla fī al-uṣūl* [Decisive proofs in legal theory]. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya.

- Shabzindadār, Muḥammad Maḥdī. (1396 SH, 5 Āzar [26 November 2017]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I uṣūl-I fiqh* [Advanced lectures in legal theory]. Retrieved from <https://www.eshia.ir>
- Shubayrī Zanĵānī, Mūsā. (1380 SH [2001/2002 CE]). *Kitāb-I nikāh* [The book of marriage]. Qom: Mu'assasa-yi Pazhūhishī-yi Rāy Pardāz.
- Al-Shahīd al-Awwal, Muḥammad b. Makkī. (n.d.). *al-Lum'a al-Dimashqiyya* [The Damascene gleam]. N.p.: Dār al-Fikr.
- Al-Shahīd al-Thānī, Zayn al-Dīn b. 'Alī. (1398 SH [2019/2020 CE]). *Al-Rawḍa al-bahiyya fī sharḥ al-Lum'a al-Dimashqiyya* [The splendid garden in commentary on al-Lum'a al-Dimashqiyya]. N.p.: n.p.
- Shahīdī, Muḥammad Taqī. (1397 SH, 3 Bahman [23 January 2019]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I fiqh* [Advanced jurisprudence lecture notes]. Retrieved from <https://www.eshia.ir>
- Şafā'ī, Sayyid Ḥusayn, & Qāsimzāda, Murtaḍā. (1381 SH [2002/2003 CE]). *Huqūq-I madanī: Ashkhāş wa mahjūrīn* [Civil law: Persons and legally incapacitated persons]. Tehran: Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities.
- Ṭabāṭabā'ī Burūjirdī, Sayyid Ḥusayn. (1394 SH [2015/2016 CE]). *Al-Rasā'ul al-fiqhiyya* [Jurisprudential treatises]. Qom: Mu'assasat Āyat Allāh al-'Uzmā al-Burūjirdī.
- Ṭabāṭabā'ī Ḥakīm, Sayyid Muḥsin. (n.d.). *Nahj al-fiqāha* [The path of jurisprudence]. Qom: 22 Bahman.
- Ṭurayḥī, Fakhr al-Dīn b. Muḥammad. (1375 SH [1996/1997 CE]). *Majma' al-baḥrayn wa-maṭla' al-nayyirayn* [The confluence of the two seas and the rising point of the two luminaries]. Tehran: Murtaḍawī.
- Ṭūsī, Muḥammad b. Ḥasan. (1387 SH [2008/2009 CE]). *Al-Mabsūt fī fiqh al-Imāmiyya* [The extensive work on Imāmī jurisprudence]. Tehran: al-Maktaba al-Murtaḍawiyya.
- 'Abbāsī Khurāsānī, Hādī. (1399 SH, 27 Isfand [18 March 2021]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I fiqh* [Advanced jurisprudence lecture notes]. Retrieved from <https://www.eshia.ir>
- 'Alīdūst, Abū al-Qāsim. (1399 SH, 8 Mihr [30 September 2020]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I uṣūl-I fiqh* [Advanced lectures in legal theory].
- 'Alīdūst, Abū al-Qāsim. (1397 SH, 10 Āzar [1 December 2018]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I fiqh* [Advanced jurisprudence lecture notes].
- Gharawī Işfahānī, Muḥammad Ḥusayn. (1419 AH [1998/1999 CE]). *Hāshiyat Kitāb al-makāsib* [Gloss on Kitāb al-makāsib]. N.p.: al-Muḥaqqiq.
- Gharawī Nā'īnī, Muḥammad Ḥusayn. (n.d.). *Munyat al-ṭālib fī ḥāshiyat al-Makāsib* [The seeker's desire: A gloss on al-Makāsib]. N.p.: al-Maktaba al-Muḥammadiyya.
- Farāhīdī, Khalīl b. Aḥmad. (1409 AH [1988/1989 CE]). *Kitāb al-'Ayn* [The book of 'Ayn]. Qom: Hijrat.
- Faḍlī, Ḥasan, Chamandār, Maḥdī, & Zomorrodī, Hādī. (1398 SH [2019/2020 CE]). *Blockchain wa ramz-arz-hā* [Blockchain and cryptocurrencies]. Tehran: Nāqūs.
- Fayyūmī, Aḥmad b. Muḥammad. (1414 AH [1993/1994 CE]). *Al-Miṣbāḥ al-munīr fī gharīb al-sharḥ al-kabīr* [The illuminating lamp on unusual terms in the great commentary]. Qom: Mu'assasat Dār al-Hijra.
- Qummī, Abū al-Qāsim. (1399 SH [2020/2021 CE]). *Jāmi' al-shatāt* [The comprehensive collection of dispersed matters]. Qom: Fiqh al-Thaqalayn.
- Kātūziyān, Nāşir. (1394 SH [2015/2016 CE]). *Qawā'id-I umūmī-yi qarārdād-hā* [General rules of contracts]. Tehran: Shirkat-I Sahāmī-yi Intishār.

- Kātūziyān, Nāšir. (1400 SH [2021/2022 CE]). *Amwāl wa mālikiyyat* [Property and ownership]. Tehran: Mīzān.
- Gurjī, Abū al-Qāsim. (1385 SH [2006/2007 CE]). *Maqālāt-I huqūqī* [Legal essays]. Tehran: University of Tehran.
- Muhibbipūr, Narjis Khātūn, Zāri', Mahdī, Ramaḍānī, Muḥammad, & Khusrawīniyā, Bābak. (1401 SH [2022/2023 CE]). Digital currencies from the perspective of jurisprudence, with emphasis on mining, transactions, and legitimacy. *Jāmi 'a-shināsī-yi Siyāsī-yi Īrān* [Political Sociology of Iran], 10(5).
- Muḥammadi, Aḥmad, Sulṭānifard, Jawād, Ranjbar, Ḥusayn, & Pahlavānī, Muḥammad Ismā'īl. (1401 SH [2022/2023 CE]). Assessing the conformity of cryptocurrency mining with ju'āla. *Fiqh*, 29(111).
- Mudarrisī, Muḥammad Ridā. (1392 SH [2013/2014 CE]). *Maqālāt-I fiqhī: Ujrat bar wājibāt* [Jurisprudential essays: Remuneration for obligatory acts]. Qom: Dār al-Tafsīr.
- Madanī Tabrīzī, Yūsuf. (1433 AH [2011/2012 CE]). *Al-Fawā'id al-Qummiyya fi al-Qur'an wa-l-du'ā' wa-l-dhikr wa-ba'd al-masā'il al-mutafarriqa* [Qom benefits concerning the Qur'an, supplication, remembrance, and some miscellaneous issues]. Qom: Office of Sayyid Yūsuf Madanī Tabrīzī.
- Marwī, Jawād. (1401 SH [2022/2023 CE]). *Fiqh-I ramz-arz-hā* [The jurisprudence of cryptocurrencies]. Qom: Seminary Publications Institute.
- Muṭahharī, Murtaḍā. (n.d.). *Naẓarī ba niẓām-I iqtisādī-yi Islām* [A look at the Islamic economic system]. Tehran: Šadrā.
- Makārim Shīrāzī, Nāšir. (1385 SH [2006/2007 CE]). *Barrasī-yi ṭuruq-I firār az ribā* [An examination of methods of avoiding usury]. Qom: Madrasa-yi al-Imām 'Alī b. Abī Ṭālib.
- Makārim Shīrāzī, Nāšir, et al. (1424 AH [2003/2004 CE]). *Kitāb al-nikāḥ* [The book of marriage]. Qom: Madrasa-yi al-Imām 'Alī b. Abī Ṭālib.
- Makārim Shīrāzī, Nāšir. (1372 SH, 22 Tīr [13 July 1993]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I fiqh* [Advanced jurisprudence lecture notes]. Retrieved from <https://www.eshia.ir>
- Makārim Shīrāzī, Nāšir, & 'Aliyān-Nizhādī, Abū al-Qāsim. (1383 SH [2004/2005 CE]). *Hīla-hā-yi shar'ī wa chāra-jū'ī-hā-yi ṣahīḥ* [Legal stratagems and proper remedies]. Qom: Madrasa-yi al-Imām 'Alī b. Abī Ṭālib.
- Muntaẓirī, Ḥusayn 'Alī. (1415 AH [1994/1995 CE]). *Dīrāsāt ft al-makāsib al-muḥarrama* [Studies on forbidden transactions]. Qom: Tafakkur.
- Moore, Warren. (1401 SH [2022/2023 CE]). *Arz-I dījītāl barā-yi mubtadiyān* [Cryptocurrency for beginners] (Rūhānī, Trans.). Mashhad: Dīdabān-I Qalam-I Fartāk.
- Mūsawī Bujnūrdī, Sayyid Ḥasan. (1377 SH [1998/1999 CE]). *Al-Qawā'id al-fiqhiyya* [Jurisprudential maxims]. Qom: al-Hādī.
- Mūsawī Khalkhālī, Muḥammad Mahdī. (1385 SH [2006/2007 CE]). *Fiqh al-shī'a: al-Ijāra* [Shi'i jurisprudence: Lease and hire]. Tehran: Markaz-I Farhangī-Intishārātī-yi Munīr.
- Mūsawī Khomeinī, Sayyid Rūḥ Allāh. (n.d.). *al-Makāsib al-muḥarrama* [Forbidden transactions]. Qom: Ismā'īliyān.
- Mūsawī Khū'ī, Sayyid Abū al-Qāsim. (1368 SH [1989/1990 CE]). *Miṣbāḥ al-fiqāha* [The lamp of jurisprudence] (Muḥammad 'Alī Tawḥīdī, Reporter). N.p.: n.p.
- Mūsawī Khū'ī, Sayyid Abū al-Qāsim. (1422 AH [2001/2002 CE]). *Tawḍīḥ al-masā'il* [Manual of practical rulings]. Qom: Mu'assasat Ihyā' Āthār al-Imām al-Khū'ī.
- Mūsawī Khū'ī, Sayyid Abū al-Qāsim. (1429 AH [2008/2009 CE]). *Muḥāḍarāt fi al-fiqh al-Ja'farī* [Lectures in Ja'farī jurisprudence]. Qom: Encyclopedia Institute of Islamic Jurisprudence.

- Milānī, Muḥammad Hādī. (n.d.). *Muḥāḍarāt fī fiqh al-Imāmiyya: Kitāb al-ṣalāt* [Lectures in Imāmī jurisprudence: The book of prayer]. Mashhad: Ferdowsi University.
- Najafī, Muḥammad Ḥasan. (1362 SH [1983/1984 CE]). *Jawāhir al-kalām fī sharḥ Sharā'ī' al-Islām* [Jewels of discourse in commentary on Sharā'ī' al-Islām]. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Nūr Mufidī, Sayyid Muḥtabā. (1402 SH, 27 Ordibehesht [17 May 2023]). *Taqrīrāt-I dars-I khārij-I fiqh* [Advanced jurisprudence lecture notes]. Website of the Office of Āyat Allāh Sayyid Muḥtabā Nūr Mufidī. Retrieved from <https://www.m-noormofidi.com>
- Hāshimī Shāhrūdī, Maḥmūd. (1395 SH [2016/2017 CE]). *Farhang-I fiqh muṭābiq-I madhhab-I Ahl al-Bayt 'alayhim al-salām* [Dictionary of jurisprudence according to the school of the Ahl al-Bayt]. Qom: Encyclopedia Institute of Islamic Jurisprudence according to the School of the Ahl al-Bayt.
- Hāshimī Shāhrūdī, Maḥmūd. (1437 AH [2015/2016 CE]). *Istiftā'āt* [Legal inquiries]. N.p.: Foundation of Jurisprudence and Teachings of the Ahl al-Bayt.
- Waḥīd Khurāsānī, Ḥusayn. (1429 AH [2008/2009 CE]). *Al-'Iqd al-naḍīd* [The well-arranged necklace] (Muḥammad Ridā Anṣārī Qummī, Reporter). Qom: Dār al-Tafsīr.
- Yazdī, Sayyid Muḥammad Kāzim. (1376 SH [1997/1998 CE]). *Su'āl wa javāb* [Questions and answers]. Tehran: Markaz-I Nashr-I 'Ulūm-I Islāmī.
- Yūsufī, Aḥmad 'Alī. (1377 SH [1998/1999 CE]). *Māhiyyat-I pūl wa rāhburd-hā-yi fiqhī wa iqtisādī-yi ān* [The nature of money and its jurisprudential and economic strategies]. Tehran: Research Institute for Islamic Culture and Thought.
- ArzDigital. (1403 SH [2024/2025 CE]). *Pāyghāh-I khabarī, taḥlīlī wa āmūzishī-yi arz-hā-yi dījītāl* [News, analytical, and educational platform for cryptocurrencies]. Retrieved from <https://www.arzdigital.com>
- Securities and Exchange Organization of Iran. (1403 SH [2024/2025 CE]). *Pūrtāl-I rasmī-yi Sāzmān-I Būrs wa Awrāq-I Bahādār-I Īrān* [Official portal of the Securities and Exchange Organization of Iran]. Retrieved from <https://www.seo.ir>
- Gold, Coin, and Currency Information Network. (1403 SH [2024/2025 CE]). *Nirakh-hā-yi laḥẓa'ī wa akhbār-I bāzār-I sarmāya* [Real-time rates and capital-market news]. Retrieved from <https://www.tgju.org>
- Islamic Parliament Research Center. (1403 SH [2024/2025 CE]). *Sāmāna-yi qavānīn wa muqarrarāt-I Jumhūrī-yi Islāmī-yi Īrān* [Laws and regulations database of the Islamic Republic of Iran]. Retrieved from <https://rc.majlis.ir>
- Bitbo. (2025). *Bitcoin Real-Time Charts & Network Statistics*. Available at: <https://charts.bitbo.io>
- Cryptoslav, I. (2023). *What is Tether? The company behind USDT*. CoinMarketCap. <https://coinmarketcap.com/academy/article/what-is-tether>
- Howarth, J. (2025, October 15). *How many people use cryptocurrency? (2024)*. Exploding Topics. <https://explodingtopics.com/blog/cryptocurrency-stats>
- Kemmerer, D. (2025, June 10). *How many people own crypto in the world? – June 2025 data*. CoinLedger. <https://coinledger.io/research/how-many-people-own-crypto-in-the-world>
- Nzokem, A., & Maposa, D. (2024). Bitcoin versus S&P 500 index: Return and risk analysis. *Risks*, 29(3), Article 44. <https://doi.org/10.3390/risks29030044>
- Singh, D. (2025, March 4). *What is a Centralized Crypto Exchange? A Complete Guide*. Debut Infotech. <https://www.debutinfotech.com>